

Kossai fogalom története 1906/07.

ALEXANDRIAI
SZENT KATAJIN

CSEH ÉS MAGYAR
VERSES LEGENDÁJÁNAK
VIZSZONYA

IRTA
KARDOS GYULA.

KASSA
NYOMATOTT VITÉZ A. UT. KÖNYV-, KŐ- ÉS MŰNYOMDÁJÁBAN
1907—635.

*St. Egyetemes Philológiai Közlöny
Mel. Szerkesztőségének
a szerző.*

ALEXANDRIAI SZENT KATAJIN

CSEH ÉS MAGYAR
VERSES LEGENDÁJÁNAK
VISZONYA

∞

8/2

IRTA
KARDOS GYULA.

W

ÁLL. POLGARI ISK. TANÍTÓKÉPZŐ INT. KÖNYVTÁRA
Érkezett: 19 11. év márc. 10 30.
Leletári szám: 11531. Csoporszáma: 11502.

SZTE Egyetemi Könyvtár

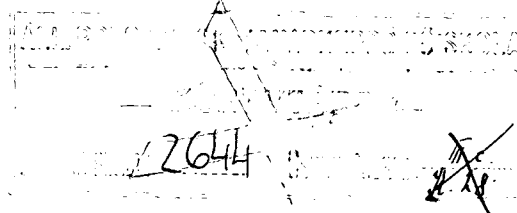
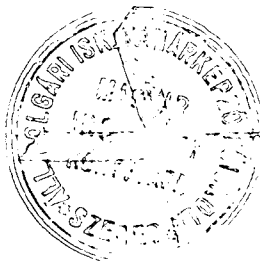

J000550436

Kelt napló:

V. a

2127

I.

Alexandriai Szent Katalin legendája az irodalomtörténet^{akuta} kutatóiban olyan széleskörű érdeklődést keltett, hogy minden nemzet irodalmában tekintélyes számot tesz ki az idevágó tanulmányok sorozata.

A mi nemzetünk is sok jeles munkával dicsekedhetik Toldy Ferenc 1851-ben megjelent Irodalomtörténetének példatára óta. Azonban ez az érdeklődés még mindig nincsen teljesen kielégítve, amennyiben egyes fontos kérdések még most is megfejtésre várnak.

Első sorban a legenda anyagának fejlődése, Katalin születése, megtérése, szenvedése története, majd az egyes nemzetek legendáinak egymáshoz való viszonya és egymásra való hatása elég tág teret nyújtanak a kutatóknak.

Végigolvasván az összes magyar munkákat, melyek e kérdéssel foglalkoznak, áttanulmányozván Hermann Knust és Hermann Varnhagen műveit, a sok becses anyag összehordása és feldolgozása mellett nem talál említést egy nagyon értékes változat, a *csehek nagy verses Katalin-legendája*.

A cseh legenda értéke és fontossága főleg abban rejlik, hogy a legrégibb verses feldolgozások egyike, amelyek modern nyelven megjelentek. Egyik cseh magyarázója azt mondja róla, hogy a XIII. századból való, azonban nem bizonyítja be. Hozzávetőleges korát a legenda fejtegetése kapcsán igyekszünk megállapítani.

A jelen értekezés feladata kettős. Az első az, hogy megismertesse a cseh legendát a magyar irodalom ama buzgó kutatóival, akik a Katalin-legendá története iránt kiválóbb érdeklődést tanúsítanak; a második, hogy beszámoljon a kutatások eredményeiről, amiket a legendának a magyar, de főleg az Érsekújvári codex verses legendájához való viszonyáról sikerült megállapítani.

A nagy cseh verses legenda, melyet stokholminak is neveznek,¹ 3519 sorra terjedő, páros rímes költemény. Magyar fordításban eddigelé még nem jelent meg, sőt német fordításban sem ismeretes. Mielőtt tehát a legenda fejtegetéséhez fognánk, lássuk először a tartalmát, hogy így megismervén az anyagot, amelyet felölel, megállapíthassuk azokat a szempontokat, melyek a kitűzött feladat megoldásában minket vezérelni fognak.

II.

A cseh verses legenda rövid vázlata a következő:

1—18. Élt Görögországban egy Maxentius nevű pogány császár, akinek kegyetlenkedése sok embernek okozott fájdalmat.

19—88. Ez alatt a császár alatt uralkodott Cyprus földjén egy Costus nevű király, aki bölcs, jóindulatú, igazságos s a császárhoz nagyon hű volt, de a császár gonosz tanácsadói, Costus irigyei, uruk előtt megrágalmazták őt. Bár a császár a vádakat nem hitte el, azért mégis száműzte Costust udvarából, aki feleségével és Katalin leányával együtt Alexandriába ment.

89—111. Itt élnek nagy tiszteletben egyetlen leányuk nevelésével foglalkozva, aki 18 éves koráig az összes tudományokat elsajátította.

112—144. Kevéssel azután Costus meghal, s az ország Katalinra száll. Özvegy anyja továbbra mellette van, örködik fölötte, boldog házasérettel kecsegteti, de Katalin visszautasítja a hatalmas

¹ A cseh verses legenda első kiadásának szövegét a prágai premontrei apátság könyvtárosa, Cyrill A. Straka révén kaptam meg. Nyolcadrétű nyomtatott kis könyvecske I—XXIV. és 1—221. terjedő lapszámozással, mely Prágában 1860-ban jelent meg. A tábla belső felére ragasztva „Ex libris Vojta Naprstek“ olvasható. A címlap előtt egy facsimilét találunk az eredeti kézirat líasonmásából, a legenda első sorait; az initiale egy nagy K betű vörös színben; a sorok megszakítás nélkül következnek egymásután, azonban a verstani sorokat piros vesszők választják el egymástól.

A könyv címlapja a következő: „Život svatě Kateřiny. Legenda“. (Szent Katalin élete. Legenda.) Stokholmban a királyi könyvtárban fölfedezte és kiadta Josef Pečírka, az összes orvosi tudományok doktora és városi fizikus Blatnaban. Sajtó alá rendezte s a homályosabb értelmű szavak fölvilágosító szótárával ellátta K. J. Erben, prágai városi levéltáros. Prága, Rohlička és Sieverse nyomása. 1860.

A címlap után két bevezető értekezést találunk; az első a Josef Pečirkáé, a második a K. J. Erbené.

kérőket, mert lelkében tudta, hogy ő nem született házasesetre, sőt magában örök szüzességet fogadott.

145—239. Eközben a császár egyetlen fiát meg akarja házásítani s követeket küld széjjel minden irányban, hogy keressenek hozzá méltó feleséget. Néhány követ Alexandriába jut s ott a polgároktól megtudják, hogy az ő királynéjuk milyen szép, bölcs és előkelő s nagy örömmel sietnek a királyi várba, hogy a lányt megláthassák. Amikor tényleg meglátják, annyira elbájolja őket Katalin szépsége, hogy az anyjával azonnal megígértetik, hogy másnak nem adja oda, mert ők a császár fiának akarják feleségül kérni. Mind ezt hírül viszik a császárnak, aki egy újabb fényes küldöttséget meneszt, amelyik az anyától megkéri Katalin kezét, aki a legnagyobb örömmel igéri oda.

240—359. Katalin mit sem tud a megkérésről. Feltűnik neki a nagy készülődés. Komornái közül megkérdez egyet, aki őt mindenről felvilágosítja. Nagyon elszomorodik erre, anyjához indul s egészen határozottan kijelenti, hogy csak olyanhoz menne nőül, aki olyan szép, előkelő, gazdag és bölcs, mint ő. De minthogy ilyen nincsen, azért nem megy férjhez soha.

360—395. Ezután alattvalói kezdték kérlelni, de ezeknek is ugyanazt válaszolta.

396—638. Ettől kezdve az ő elméje a magasabb dolgok felé irányul. Azonban ez az állapot nem hagyja nyugton a leányt, hanem anyjával együtt elmegy egy remetéhez, aki már többször szolgált neki jó tanáccsal. Előadja neki a tényállást, majd az anya magukra hagyja

Pečirka elmondja a fölfedezés történetét, mely szerint 1850. július 26-án érkezett Stokholmba. Rögtön elment a királyi könyvtárba, melynek őre Arwidson volt, egy művelt és finom férfiú, aki készséggel bocsátotta rendelkezésére a cseh könyveket. Tüstént hozzáfogott, hogy az óriási pergamen kézirat tömeget, a „Codex giganteus”-t átnézzze, majd a Rosenberg-könyvtár katalógusából is kiírta a cseh könyvek címeit s újabb kéziratokat kapott. Minthogy a könyvtáros látta, hogy tisztességes szándéka van, megengedte, hogy a kéziratokat a lakására vihesse.

Ezek között talált egy kis füzetet, fekete fedélbe kötve, széles nyolcadrétben s az első oldalán a XVII. század írásmódja szerint ezt a címet olvasta: „Vita sancte Katherine”. — Amint a könyvet felnyitotta és olvasni kezdte, azonnal észrevette, hogy ez Szent Katalin verses legendája s jöllehet a kézirat a XIV. századból való, Pečirka szerint a költeménynek sokkal régibbnek kell lenni. Csak hosszas utánjárással sikerült a kéziratot újból megszerezni s hazakapni, ahol nyomtatásban 1860-ban jelent meg először.

őket. A remete kezdetben az igazi házaseletről tart neki oktatásts állításait a szentírással bizonyítja, de később, amidőn Katalin feltételeit hallja, kijelenti, hogy ilyen halandót nem ismer, hanem tud egy olyan királyt, aki a bölcsek bölcse, felségesen szép, egyetlen fia anyjának, aki örök szűz s akiben minden szép, nagy és nemes tulajdonság a lehető legnagyobb mértékben található. Katalin mindezt még nem értette meg, mert még pogány volt. Azonban fölkelte benne a vágyódást. Katalin nagy restelkedve arra kéri a remetét, hogy ismeresse meg vele ezt a férfiút. A remete ismételten nagy magasztalásokkal halmozza el az ismeretlen férfiút s kijelenti, hogy ez a férfiú csak akkor lesz látható, ha Katalin mindenben engedelmeskedik neki. Katalin mindent hajlandó elviselni, csak legalább egyszer láthassa őt.

639—677. Erre a remete egy titkos fülkéből egy táblát hoz elő, amelyen egy szép kép volt látható, t. i. Szűz Mária képe, amint az édes Jézust karján tartja. Átadja a képet a királynénak, s meghagyja neki, hogy vigye haza, otthon térdepeljen le előtte s kérje a szép Szűzet, hogy mutassa meg a fiát. Katalin magához veszi a képet s anyjával és kíséretével együtt hazafelé indul, hogy minél előbb láthassa az Úr arcát.

678—855. Az esti étkezés után tüstént a szobájába zárkózik Katalin s nagy vágyódások, majd könnyek között kéri Szűz Máriát, hogy mutassa meg fiát. Gyötrődése közben a padlóra rogy és nagy kimerültségében elalszik. Alvás közben a következő látomása van: Egy gyönyörű mezőben látja Máriát, amint egy trónuson ül és ölében tartja egyszülött fiát, aki arcát anyja felé fordítja, úgy, hogy Katalin nem láthatja. Szűz Mária felhívja Jézus figyelmét Katalinra s arra kéri, hogy tekintsen rá. Jézus azonban azt válaszolja, hogy Katalin minden szépsége, gazdagsága, okossága és előkelősége dacára sem láthatja meg az ő arcát mindaddig, amíg mindazt el nem sajátítja, amire a remete tanítani fogja s bűnét a víz le nem mossa. Amint Jézus szavait befejezte, fölemelkedett s anyjával együtt az égbe szállott.

856—945. Katalin föleszmél s mindenre visszaemlékezvén, amit gyötrődésében látott és hallott, alig várja a hajnal pirkadását, elindul szűzeivel és szolgálóival a remete lakása felé. Türelmetlenül kopogtat ajtaján; majd elmondja neki a látomást. A remete látván Katalin buzgó vágyódását, először tanítást tart neki Jézus születéséről, kinszenvedéséről, feltámadásáról, mennybemeneteléről

s az egész keresztény vallásról, majd megkereszteli őt az Atya, Fiú és Szentlélek nevében. Katalin nagy örömmel megy vissza kíséretéhez, azonban a történeteket senkivel sem tudatja.

946—1092. Hazatérve szobájába vonúl, előveszi a képet, nagy áhitattal letérdepel előtte s könyörögni kezd Máriához, hogy mutassa meg gyermeke arcát. Ismét elalszik s csodálatos látomása van: Egy drágakövekkel kirakott gyönyörű termet lát, amelyben két trónus van. Az egyikén az Atyaisten ül, a másikon Mária, az angyalok királynéja, ölében a kis Jézussal. Katalint elbájolja ez a látvány, mire Mária magához inti őt és kéri fiát, hogy tekintsen Katalinra, aki mindent megtett, amit Jézus kívánt. Jézus örömmel szól Katalinhoz, dicséretekkel halmozza el, jegyesének fogadja s jobb kezéről lehúzáván egy gyűrűt Katalin kezébe teszi le. Katalin a boldogságtól elragadtatva dicsőeneket zengedez.

1093—1114. Katalin fölébredvén tényleg ott találja az ujján az aranygyűrűt s mérhetetlen örömében a világtól egészen elfordulva, csak az Istennek él s folytonosan azért könyörög, hogy vezesse őt minél előbb országába.

1115—1157. Anyja halála után mind nagyobb szenvedéllyel kezdi alattvalóit a keresztény vallásra téríteni, annyira, hogy *Maxentius* császár is értesül róla s fiával, feleségével és nagy kísérettel Alexandriába érkezik s elrendeli, hogy egy meghatározott napon mindenki köteles áldozni az ő bálványainak, mert különben szigorú ítéletet fog tartani fölöttük. Tényleg mindnyájan áldoztak a bálványoknak, azonban nagy fájdalom fogta el azokat, akik már nem hittek bennök és keresztények voltak.

1158—1213. *Szent*¹ Katalin nem messze lakott ettől a templomtól s amint az idegen nyelvek ismeretlen hangjait hallotta, lovagjai közül egyet előhív s elküldi, nézze meg, hogy mi történik ottan. — A lovag, aki már keresztény volt, szomorúan tér vissza s elmondja a látottakat Katalinnak. Erre Katalin elrendeli, hogy a szüzei ékesítsék fel magukat és magával viszi őket, hogy a császárnak a szemére lobbantsa tévhitét. Amint odaérkezik, látja a kinszenvedést, amit a keresztények elszenvednek, akik a bálványoknak nem akartak áldozni s fáj a lelkének, hogy még mindig oly sokan engedelmeskednek a császár parancsának.

1214—1399. Katalin a császár elé lép és keményen megtá-

¹ Ezen jelzője van már a legenda 1158. sorában.

madja. A császár elébb be akarja fejezni az áldozatot s csak azután bocsátkozik vele vitába. Először szemére veti Katalinnak, hogy nem akar a fia felesége lenni, majd amikor Katalin megvallja, hogy neki már van jegyese, Jézus Krisztus, az Isten fia, aki érettünk kínhalált szenvedett s minket megváltott, vitatkozni kezd vele Krisztus istensége és embersége felől. Katalin különféle okokkal bizonyítja ennek a lehetőségét, végül kijelenti, hogy ennek a megértésére az emberi elme képtelen, annál kevésbé egy pogány lélek. A császár dühében és tehetetlenségében őrizet alá véteti Katalint s étkezni megy.

1400—1546. Étkezés után a császár összehívja tanácsosait s nem annyira haraggal, mint inkább csodálattal és bámulattal szól Katalinról, aki oly ismeretlen dolgokról beszélt neki s kifejezi óhaját, hogy valami módon igyekezzenek Katalint az ő tévhitétől eltántorítani, mert ő nagyon szeretné, ha Katalin megtérve az ő fiának a feleségévé lenne. A tanácsosok azt ajánlják, hogy rendelje be a császár a birodalom tudósait, ezek föltétlenül meg fogják őt győzni hitének téves voltáról. A császár megőrül ennek a tanácsnak s azonnal szétküldi a meghívókat. Össze is gyűlnek a tudósok, szám szerint ötvenen s amikor értesülnek feladatukról, büszkén jelentik ki a császárnak, hogy feladatukat kedvezően fogják megoldani s Katalin kénytelen lesz megvallani, hogy életében most hallotta először a tiszta igazságot.

1547—1621. Katalint ezalatt egy kunyhóban őrizték. Amint a követek közölték vele, hogy másnap ötven bölccsel fog vitatkozni, nem ijedt meg, hanem lelkét égi jegyesének ajánlva szép fohászban segítségét kéri, hogy meggyőzhesse és az igazi hitre téríthesse őket. Imája befejeztével megjelenik neki Mihály arkangyal s közli vele, hogy az Úr akarta ezt a vitát és ő benne bízva bátran lépjen a bölcsék elé. Katalin megnyugodva örömmel várja a küldöttséget, mely őt a császár elé vezeti.

1622—1790. Eközben összegyűl a nép. A középen ül Maxentius császári trónusán. Körülötte állnak a fejedelmek, a lovagok, az urak s ott vannak a mesterek is öntelten és büszkén, bízva a biztos diadalban. Szent Katalin bátran lép elibök a szent kereszt jelét vetvén magára, s egy pillanatra annyira meglepi a mestereket az ő csodálatos szépségével, hogy közülök egyik se tudott egyetlen egy értelmes szót sem szólani. Katalin keményen megtámadja őket, hogy kegyvadászatból jelentek meg itten s még sem tudnak egy

szót sem szólani. Erre fölemelkedik a legbölcsebb mester s felszólítja Katalint, hogy ő kezdje meg a vitát.

Katalin erre részletesen előadja neveltetését, tanulmányait s kijelenti, hogy a világ összes tudománya nem elégítette ki a lelkét mindaddig, amíg meg nem ismerte Krisztus tanítását, amelyben egyedül lehet üdvöt találni. Katalinnak nagy hévvel és elragadtatással mondott beszéde után az egyik mester felszólítja, fejtse meg nekik, hogy miért kellett a mindenható Istennek emberi testet ölteni magára, s a kereszthalált elszenvedni, hogy az emberiséget megváltsa.

1791—2117. Katalin korholni kezdi a mestereket, hogy nekik nincs tudomásuk erről az istenről; pedig ezt az istent már a Sybilla is ösmerte, mert eljövételét megjövendölte. Azután részletesen elmondja az Isten tulajdonságait s főleg az emberiség iránti jószágát hangoztatja. Majd elmondja az első emberpár bűnbeesését s ezzel kapcsolatban a megváltás szükségességét. Felsorolja Dávid, Jeremiás, Izaiás jövendölését és vágyódását a Megváltó után. Elmondja a Megváltó eljövételét, kínszenvedését, feltámadását, mennybemenetelét; végül pedig az utolsó ítéletről beszél nagy részletességgel. A mesterek nem értik az utolsó ítélet szükségességét, mire Katalin ezt is megmagyarázza nekik s lelkesen felszólítja őket, hogy felhagyván a pogány vallással, térjenek a Krisztus hitére, mert csak tőle remélhetik igazi jutalmukat.

2118—2233. Miután Katalin beszédét befejezte, a mesterek szótlanul álltak előtte s egyik sem tudott neki válaszolni. A császár szörnyű haragos lett s rájuk rivalva szidalmazni kezdi őket. Erre az egyik mester nyíltan megvallja a császárnak, hogy a világ bármely tudásával meg tudnának mérkőzni, de ezzel a szúzzal nem képesek, mert ebből nem emberi lélek beszél, hanem a Szentlélek, aki most őket is felvilágosította. Ezért mindnyájan Krisztus vallására térnek, mert csak őt tartják igazi Istennek. A császár irtózatos dühében összerázkódik s kiadja a parancsot, hogy vessék máglyára mind az ötvenet. A mesterek a szűz tanításától átszellemülve örömmel vetik alá magukat a tűzhalálnak. Azonban az a csoda történt velök, hogy semmi bántódásuk nem esett, hanem úgy feküdtek mindnyájan, mintha aludnának. Éjjel aztán a jámbor emberek eltemették őket.

2234—2431. Maxentius látván, hogy vitatkozással semmire sem lehet, elrendeli, hogy kínozzák meg a szűzet. Megkötözik, leszedik

ruháját és kegyetlenül megostorozzák. Az ostorszíjak fémgöbökkel voltak ellátva, a göbökbe erős horgok illesztve, amelyek minden egyes csapásnál a húst is kiszakították. Katalin némán tűrte a csapásokat, testét elborították a szivárvány összes színei, de ő továbbra is erős volt, mert megerősítette őt az Izolda itala, s szemeit az égi Tristán felé fordította. Mikor már a szolgák is kifáradtak az ostorozásban, Maxentius olyan tömlöcbe vetteti, ahová csak a halálra ítéltet szokták bezárni, s egyuttal 12 lovagot rendel ki őrizetére és megtiltja, hogy inni vagy enni adjanak neki. Itt tartják Katalint 12 napon át.

2432—2631. Mikor a császárné ezeket a szörnyű dolgokat megtudta, nagyon elszomorodott s jöllehet pogány volt, mégis fájt neki, hogy ez a keresztény nő annyi kínzást volt kénytelen kiállani. Nagy vágy támad benne, hogy Katalint láthassa s vele beszélhessen. Szövetkezik Porphyrius lovaggal s az öröket megvesztegetve, egy éjjel elindúlnak a tömlöc felé. Amint odaérnek, Porphyrius felnyitja a tömlöc ajtaját, tüstént valami bódító illat árad feléjük s olyan világosság támad, hogy a nagy fénytől elvakulva mind a ketten a földre hullanak. De Katalin szeretettel szól hozzájuk, s ők fölocsúdva nagy tisztelettel közelednek feléje. Látják, hogy Katalin nyugodt és csendes, mert angyalok állanak mellette, akik sebeit és az ütések nyomát égi balzsammal kenetik, s az angyalok orvosa, Krisztus, enyhítgeti fájdalmát. A császárné félni kezd, de Katalin bátorítja és egy angyaltól átvesz egy koronát, a császárné fejére teszi s egyuttal tudomására adja, hogy három nap múlva a császárné kihalált fog szenvedni s ezáltal az örök boldogságba jutni. Erre a császárné és Porphyrius elbúcsúznak és boldogan távoznak. Másnap a lovagok közül többen megkérdezik Porphyriustól, hogy hol töltötte az éjszakát. Porphyrius ekkor a keresztények istenéről kezd nekik beszélni s buzdítja őket, hogy elhagyván a pogányságot térjenek át a keresztény vallásra. E szavak következtében vagy kétszáz lovag belátta téves hitét s még abban az órában át is tért.

2632—2746. Maxentius másnap elővezetteti Katalint, s amikor látja, hogy teljesen ép és egészséges, sőt még virulóbb színben és szépségben ragyog, szörnyű harag fogja el a szívét. Gyanúja támad, hogy titokban táplálták és gondosan ápolták a szüzet, kínoztatni kezdi az öröket, hogy vallják be tettüket. Azonban Katalin kijelenti, hogy az örök ártatlanok, mert őt az angyalok táplálták mennyei eledellel és gyógyították Krisztus malasztjával.

Erre a császár még egyszer felszólítja Katalint, hogy vagy térjen vissza a pogány valláshoz vagy pedig a legszörnyűbb kínokat fogja elszenvedni. Katalin kijelenti, hogy bár nagyon szeretne egészségesen életben maradni, de Krisztusért szívesen fogja a halált elfogadni. Maxentius erre elrendeli, hogy a legválogatottabb kínzásokat készítsék elő Katalin számára.

2747—2918. Ekkor a pogányok szörnyű vad és kegyetlen kínzást eszeltek ki.¹ Nagy gerendák közé négy kereket illesztettek, amelyek közül a két felső lefelé, a két alsó fölfelé forgott, a kerék peremén éles kések voltak (mint a szaracénok, tatárok, *litvánok* szablyái) erősítve úgy, hogy a legkisebb tárgyat is, ami közéjük került, darabokra vagdalták. Az egész pogányság remegett ennek a láttára. Katalint is elővezetik, de ő nem ijed meg, hanem letérdel és buzgó imában kéri Krisztust, hogy szégyenítse meg a pogányokat és semmisítse meg ezt a szörnyű kínzóeszközt. Alig fejezi be könyörgését, egy felhő tűnik fel az égen, amelyen egy angyal érkezik oda, aki nagy villámlás és mennydörgés közepette szétrombolja a kínzóeszközt, melynek alkotórészei négyezer pogányt ölnek meg, mint egykoron a khaldeusokat az Úr angyala elpusztította, amikor a három ifjú tüzes kemencéjének tetejét áttörte s a kicsapó lángok a közelben mindent fölperzseltek.

2919—3039. A császárné ezalatt a várban tartózkodik, de a mikor megtudja a történeteket, fölbátorodva a császár elé lép és felszólítja, hogy ismerje el a keresztény Isten nagy hatalmát, hagyja el a pogányságot és térjen át hozzá. A császár haraggal fordul felesége felé, s fenyegeti, hogy hagyjon fel ezzel a beszéddel, mert különben őt is kivégezteti. A császárné erre egész határozottan kijelenti, hogy ő már úgymint keresztény, s nincs egyéb vágya, mint Krisztusért meghalni. A császár féktelen dühében a legválogatottabb kínzásokkal végezteti ki. Szétszaggatott testét éjjel Porphyrius összegyűjti és eltemeti.

3040—3165. Másnap a császár értesülvén a temetésről, dühösen tudakozódik a tettes után, s anidőn Porphyrius bevallja, hogy ő volt, fájdalom és elkeseredés vesz rajta erőt, hogy ez a szűz már mindenkit eltántorított mellőle, aki neki kedves volt. Összehívja a titkos tanácsot, hogy mitévő legyen. Porphyrius meg az egész tanács kijelenti, hogy ők mindnyájan keresztények, mire Maxentius

¹ A kerék kieszelője nincs megnevezve.

elrendeli, hogy valamennyit végezzék ki s testüket földarabolva a mocsárba vessék. Ami tényleg meg is történt.

3166—3251. A következő napon a császár nagyon szomorú; tanácsosai helyébe szolgálit ülteti. Katalint elővezetteti s arra kéri, hogy megelégedve a vérontással, ha már nem akart a fia felesége lenni, akkor legyen az övé, de először áldozzon a pogány isteneknek, mert különben őt is kivégezteti. Katalin szeliden válaszolva kijelenti, hogy őrá nézve nem lesz büntetés, ha a kivégzés révén az örök életet fogja elnyerni, ami után már oly régóta vágyakozik. Maxentius tehetetlen dühében üvöltve elrendeli, hogy Katalint lefejezzék.

3252—3307. Katalint kivezetik a városból, részvétellel tekintenek rá az emberek s könyörögnek neki, hogy fogadja el a császár kezét. Erre Katalin elragadtatással kezd beszélni Krisztusnak, az ő jegyesének, szépségéről, jóságáról, nagy hatalmáról, aki e világért bőségesen tudja kárpótolni az ő híveit.

3308—3446. Miután mindezt elmondotta; arra kérte a hóhérokat, hogy adjanak neki egy kis időt, hogy imáját elvégezhesse. A hóhér készséggel teljesíti kívánságát. Erre Katalin buzgó szívvel mond hálát az egek Urának, hogy szűzei közé fölvenni kegyeskedik s azért könyörög, hogy teljesítse az Úr azoknak a kérését, akik majd az ő nevében hozzája fohászkodnak, árássa el az Úr áldásával mindazokat, akik az ő tiszteletét terjesztetni fogják, akik az ő szenvedését és halálát megírják, legyen áldott és szerencsés még az a ház is, amelyben ezek tartózkodnak. Mikor ezt a szép kérelmet Katalin befejezte, tüstént egy égi hang szólalt meg felette, mellyel Jézus nagy örömmel hitta magához szép jegyesét és igéri, hogy minden kívánsága teljesülni fog. Erre Katalin örömmel fogja össze a haját s felszólítja a hóhért, hogy teljesítse a császár parancsát. A bakó megsuhintja pallosát és a szép fejet levágja.

3447—3484. Ennél a vértanúhalálnál két csoda történt. Az egyik az volt, hogy Katalin fejéből és testéből ragyogó fehér tej ömlött ki, ami az ő szüzességét bizonyította. A másik, hogy angyalok szálltak le az égből, karjukra vették a drága testet és fölvitték a Sinai hegyre, mely a kivégzés helyétől körülbelül húsz napi járóföldre van, s ott eltemették. Sirjánál sok csoda történt és történik, mert aki oda zarándokol, mindennemű betegségét elveszíti.

3485—3501. Sírjából állandó olajforrás fakadt s csontjai olajtól csöpögnek, amely olaj gyorsan ható orvosság.

3502—3519. Katalin halálának emlékét december (?) 27-én ünnepeljük meg, mert ezen a napon, sőt pénteken és ugyanazon órában, este 6 órakor, halt meg, amikor Jézus Krisztus ami lelünkét megváltotta.

III.

A Katalin-legenda nem született meg egyszerre, hanem századokon át fejlődött, amint azt Katona Lajos akadémiai értekezésében olvashatjuk.¹ A legenda magyát az a kis történet képezi, amelyet a Breviarum Romanum november 25-én mond el Szent Katalinról. Ez az elbeszélés csak a császárral és az ötven bölcssel folytatott vitát, továbbá Katalin kínszenvedését és halálát, a *Passió*-t, tartalmazza.

Az a páratlan körülmény, hogy egy gyöngé nő a császárral és annyi tudóssal mer vitatkozni s ez utóbbiakat le is győzi és a keresztény hitre téríti s az a lelki erő, amellyel a kínszenvedést végigtűri, bőséges alapot szolgáltatott a képzelő tehetségnek, mely sohasem működött jobban, mint a középkor aszketikus és misztikus világába merült századok embereiben. A jámbor képzelet tüstént megtalálta a rokon vonásokat egy ily kiváló szent és az isteni Mester között s ezt mindinkább bővíteni, fejleszteni és kiszínezni igyekezett.

Ennélfogva nem maradt sokáig ez a történet ily szűk keretekben, hanem mindjárt akadtak lelkes férfiak, természetesen buzgó szerzetesek, akik a jámbor hívek, főleg pedig a jámbor testvérek, a sororok, az apácák, lelki gyönyörűségére és szórakoztatására legelsőbbben is a *Passió*-t kiszínezték, bő részletekkel megtoldották, hogy ez által a szent érdemeit még inkább fokozzák, s a híveket hitükben megerősítsék.

Azonban nem állapodtak meg pusztán a *Passió* elbeszélésénél, mert nagyon természetesnek találták, hogy egy ilyen kiváló egyéniségnek már jóval előbb kellett erre előkészülnie, hitében megerősödni s oly rengeteg tudományt szereznie, hogy abban a nagy vitában diadalt arathasson és a kínszenvedésre erőt gyűjtsön.

¹ Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Budapest, 1903.

Igy keletkezett a szent megtéréséről, a *Conversio*-ról, szóló rész, amelynek minden változata egy remetéhez, illetve egy theológushoz fűződik, aki Katalint a keresztény vallásra tanítja és őt megkereszteli. Ez a rész már újabb alkotás, nem található meg a legenda minden feldolgozásában.

Még egy lépésre volt szükség, hogy a legenda kerek egészet képezzen. Ily csodálatos szűz feltétlenül csak csodálatos körülmények között jöhetett e világra. Így keletkezett a *Nativitas* legendája. Aki oly fényes diadalt aratott Krisztus dicsőségére, aki oly rendkívüli erős hitről tett tanúbizonyságot, aki oly szeretett jegyese volt az ő Megváltójának, azt már születésekor választotta magának az Úr. Világos, hogy a *Conversio* után nem sokáig késhetett a *Nativitas* legendája. Ki is alakult mihamar. Csodajelek és jóslatok veszik körül általában a szentek születését, amelyek előre jelzik az ő magasztos hivatásukat.

Katalin születése története még rejtelmesebb. Atyja, Costus, hatalmas fejedelem, akinek boldogságát nagyon is megcsonkítja az a körülmény, hogy nincs gyermeke. Tudósokkal, orvosokkal, varázslókkal, csillagjósokkal tanácskozik, hogy vágya teljesüljön, míg végre egy csillagjós azt a tanácsot adja neki, hogy egy ismeretlen istenség folyik bele ebbe a dologba, azért készíttesse el ennek a képmását és mutasson be neki áldozatot, hátha ez segít a baján. A király nagy mennyiségű aranyat ad át egy mesternek, aki egész önkéntelenül egy feszületet farag ki. A király csodálkozik a művön, de a csillagjós arra figyelmezteti őt, hogy ez bizonyára az ismeretlen istenség kívánsága, mire Costus a feszületet saját vállán viszi be a templomba, ott leteszi s a bálványok tüstént összeomlanak és lehullanak. Ezen előjelek után születik meg Katalin.

Ettől kezdve a részletek nagyon eltérnek egymástól. Van olyan változat, melyben Costus keresztény és leányát is annak neveli; egy másikban Costus hamar meghal s felesége lesz kereszténnyé és leányát ő buzdítja a megtérésre; ismét egy változatban Costus is meg a felesége is mint pogányok halnak meg; sőt olyan változat is van, amelyben Costus mint pogány hal meg, felesége túléli őt, de nem tér meg, csak a leánya. Itt tehát már szabadon működött a képzelet, a feldolgozó a saját tetszését követte, s minthogy nagyon sok feldolgozója akadt a legendának, sokféle a változata is.

Igy fejlődött tehát a legenda a XI. századtól kezdve. Ezt a századot vesszük kiindulópontnak, mert ezen időtől fogva kezdett e

legenda ismertebbé válni a nyugati egyházban. A *Conversio* már a XII. században kezd feltűnni, de csak a XIII. században jelenik meg teljes fejlettségében, míg a *Nativitas* egyes vázlatos részei megjelennek ugyan már a XIII. században, de csak a XIV-ben fejlődik ki kerek elbeszéléssé.

IV.

Alexandriai Szent Katalin legendája a középkori íróknak minden időben kedvenc tárgya volt. Fel is dolgozták számtalan változatban. Knust Hermann nagy részüket felkutatta és összeállította, s egy tekintélyes kötetben ki is adta.¹ Ennek pótlása Varnhagen Hermann érdemes füzete² és Katona említett tanulmánya.

A legrégebb eddigelé ismeretes feldolgozások görög nyelven vannak írva, s a legenda anyaga még nagyon szűkkörű; még csak nagyon kevés mozzanatra terjeszkednek ki, s csak a Passiót tárgyalják. A legrégebb ismeretes változat a X. századból való, szerzője *Athanasiusnak*, Szent Katalin íródeákjának és alázatos szolgájának mondja magát: *ταχυγράφος ἅμα δοῦλος ὑπάρχων τῆς κυρίας μου Αἰκατερίνης*.³

Azonban ennek a hitelességét már nagyon régen kétségbe vonták, mert olyan állításai vannak, hogy hamar megcáfolják. Először is azt állítja, hogy Katalin Maxentius császár alatt szenvedett vértanúságot,⁴ holott ez sohasem volt Alexandriában, s a keresztényeket sohasem üldözte; továbbá semmi esetre volt annak szemtanúja, — már pedig Athanasziust ilyennek kellene tartanunk, — hogy az angyalok a testet fölemelték és a Sinai-hegyre vitték, nem is említvén azt, hogy a vértanú testéből vér helyett tej ömlött. Világos, hogy a legenda értékét és hitelességét akarta fokozni azáltal, hogy Katalin szolgájának vallotta magát, azonban az utókor előtt éppen az ellenkezőjét érte el.

Ennek a feldolgozásnak van egy másolata a bécsi cs. és kir.

¹ Geschichte der Legenden der h. Katharina von Alexandrien und der h. Maria Aegyptiaca. Halle a. S. 1890.

² Zur Geschichte der Legende der Katharina von Alexandrien. Erlangen. 1891.

³ Migne, Patrol. Curs. comp. Parisiis, Series graeca, Tom. 114.

⁴ Quae verba manifestum errorem continentia fidem actorum istorum elevant. Nusquam enim in Oriente Maxentius imperavit, sed in Occidente. — Natalis Alexandri Historia eccles. Parisiis. 1699.

udvari könyvtárban, mely kézirat egy „codex membranaceus perve-tustus“-ban olvasható s a XI. század végéről vagy a XII. elejéről való.

Még három görög szöveg van a párisi Nemzeti Könyvtárban és egy Oxfordban a Bibliotheca Bodleiana-ban, de ezek már a XII. századból valók, s csak a bevezető és végső sorok maradtak meg.

A legrégebb és leghitelesebb szöveg ennél fogva az, amelyet az u. n. *Menologium Basilianum*-ban olvashatunk. Ez egy élet-rajzgyűjtemény, amelyet Basilius császár (975—1025) állíttatott össze.¹ Ennek a gyűjteménynek a november 25-ről szóló részében található a Katalin-legenda, természetesen prózában írva. Elmondja, hogy Katalin egy gazdag (névtelen) fejedelemnek volt a leánya. Igen szép és bölcs volt, s nagyon sok nyelvet tudott. Amikor Maximinos császár elrendelte, hogy a görögök a bálványoknak áldozzanak, bement a palotába, vitatkozni kezdett a császárral s a keresztény hitre akarta téríteni. A császár elfogatta és kinevette. Majd ötven rétor hozatott, de mivel ezek sem tudták Katalint legyőzni, megégettette őket, Katalint pedig lefejeztette.

Látnivaló, hogy ennek megírásakor a legenda még nagyon fejletlen volt.

Sokkal nagyobb fejlettséget mutat, ámbár csak a Passio-t tartalmazza, a X. vagy XI. századbeli *Simeon Metaphrastes* műve, melyet a *Menologium* szerzője nem ismert, de amely már fel-öleli mindazon mozzanatokat, amelyek a Katalin-legendát alkotják egészen a Frater Petrus XIII. századbeli *Nova Legenda v. Historia*-ja megjelenéséig. Megvan benne a császár parancsa, hogy a bálványoknak áldozzanak; az ötven rétorhoz írott levél; a császárné és Porphyrius szereplése; Katalint a börtönben egy galamb táplálja és Krisztus is megjelenik ottan; a császár feleségül kéri Katalint; Chrysadam praefectus kízó kereke és ennek megsemmisülése; Katalin testét az angyalok a Sinai hegyre viszik. Azonkívül az író tanultságáról tesz tanúbizonyságot, hogy Katalin Homerral és Platoval is bizonyít és Sibylla verseit Krisztus születésére vonatkoztatja. — Nem nevezi meg Katalin atyját, nem említi Katalin életkorát, hogy Porphyrius eltemette-e a császárnét, végül a csodaolajról sem szól.

¹ *Menologium Graecorum iussu Basillii imperatoris graece olim editum, nunc primum graece et latine prodit studio et opera Annibalis Tit. S. Clementis Presbyteri Card. Albani. Urbini 1727.*

Csak egy görög szöveg, a bázeli könyvtár egy görög martyrologiúma, nevezi meg Katalin atyját és *Káστος*-nak mondja.

Ezzel kimerítettük a görög nyelvű legendák felsorolását, legfeljebb ha még a párisi Nemzeti Könyvtárban lévő új-görög szövegű és a madridi két görög változatot említjük meg, s áttérhetünk a legendának a nyugati egyházban latin és nemzeti nyelven készült változataira, amelyek nagy száma és folytonos fejlődése mutatja a legenda nagy kedveltségét.

V.

A nyugateurópai feldolgozások közül először a latin nyelvűeket soroljuk fel, majd a nemzeti nyelven írottakat.

1. A *Mombritius-féle* szöveg, mely Mombritius Sanctuariumában, Milánóban, a XV. században jelent meg. Kezdőszavai: Temporibus Maxentii, impiissimi imperatoris, anno quinto imperii eius etc.

2. A *Monte Cassino* könyvtárában talált szöveg a X. századból vagy a XI. elejéről. Csak töredékben maradt meg. Kezdőszavai: Temporibus Maxentii, impiissimi imperatoris, anno tricesimo quinto regni eius etc.

Varnhagen azt állítja, hogy ez a két szöveg nagyon közeli rokonságban van egymással. Egyes eltéréseik dacára egy közös forrásnak szószerinti fordításai, amely forrás nem egyéb, mint Athanasius görög szövege.

3. Ugyancsak a *Monte Cassino* könyvtárának egy XI. századbeli kéziratában van egy változat, melynek kezdete így hangzik: Constantinus, sacratissimus et christianissimus imperator, cum post mortem Constantis, patris etc.

Ennek eredetéről és más változatokhoz való viszonyáról Varnhagen semmit sem tud mondani, azonban Knust kiemeli, hogy nem sokban különbözik a többi latin feldolgozástól. Katalin atyjának nevét ez sem említi; a kízókerék feltalálóját nem nevezi meg; a császár neve egyszer Maximinus, kétszer Maximianus; Katalin testét nem viszik az angyalok a Sinai hegyre, hanem a hívek Alexandriában az ő érdemeinek megfelelő helyen temetik el.

4. Az *Arechis-féle* szöveg, melynek kezdete: Regnante igitur Maxentio Cesare, Maximiani Augusti filio etc.

Varnhagen azt írja róla, hogy ennek a szerzője az előtte isme-

retes kéziratban Arechisnak nevezi magát s hogy ez a szöveg Athanasius művének egyrészt megkurtított, másrészt kiegészített szabad átdolgozása.¹ Nyilvánosságra először Varnhagen hozta a müncheni királyi és állami könyvtár egyik codexe alapján.

Az Arechis-féle szöveg már előadja, hogy Katalin „Costi quondam regis unica filia” „annorum X et octo”; elmondja, hogy Katalin Maxentiussal és az ötven bölccsel vitatkozott, de magát a vitát nem közli. A bölcsek, a császárné, Porphyrius és 200 katonája megtérnek és vértanúhalált szenvednek. Katalin 12 napig a tömlöcbe van zárva, majd a praefectus készítette kínzókerékkel akarják megfélemlíteni, de ezt az Isten angyala szétrombolja. Maxentius ismét vitázni kezd vele, de kudarcot vallva a veszthelyre viteti, hol aztán minden szakasztott úgy történt, mint a hogy a magyar verses legenda vége elbeszéli.²

5. A legelterjedtebb, s a későbbi feldolgozásoknál a legtöbb esetben alapul szolgáló változat az ú. n. *Vulgata*, amely számtalan kéziratban olvasható. Ennek bevezetése, amely azonban több kéziratból hiányzik, így kezdődik: Cum sanctorum fortia gesta ad memoriam posteriorum transscribimus etc. A tulajdonképeni legenda kezdőszavai: Tradunt annales historie, quod Constantinus etc.

Ez a legenda a XI. századból való, s nem egyéb, mint az Athanasius és az Arechis-féle szövegek egybeolvasztása. Azonban azzal a szabadsággal él, hogy a két alapszövegnek egyes részleteit bő lére ereszti. Ez is tulajdonképen csak a vitát és a Passiót tárgyalja, de már nagyon részletesen és kiszínezve. Épen rendkívüli elterjedtsége miatt nevezte el Varnhagen *Vulgata*-nak. Szövegét Knust a Britisch Muzeum (Caligula. A. VIII.) egy. XII—XIII. századbeli pergamentkéziratából közli. Egyúttal említi, hogy van ennek a változatnak a párisi Bibl. Nation.-ban két régibb kézirata, s így ez a változat valószínűleg már a XI. században keletkezett, de csak a XIII.-ban lett ismertebbé és népszerűbbé.³ Még két la-

¹ Ugyanezen változat egyik brüsseli kéziratában a legenda írója a következőket mondja magáról: Hanc passionem graeco primum eloquio scriptum a (praefato) Athanasio, a variis translatoribus postmodum constat fuisse vitiatam, adeo ut legi in coetu fidelium minime posset. Ego, Arechis, . . . de inepto famine elevans, magis sensum quam verba sequens, incomposita resecans et necessaria addens, plenissime latinis auribus tradere curavi ad laudem . . .

² Horváth Cyrill dr. Egyet. Phil. Közlöny. XXXI. 12.

³ Katona Lajos i. m. 7.

tin szöveget említ Knust. Az egyik a British Museum Harley-féle kézíratai között egy kivonatos feldolgozás, mely azonban a Vulgata minden főbb pontját felöleli, a másik egy töredék a Monte Cassino könyvtárában, amely csak a disputáig van meg.

Volt még a Katalin-legendának ez időben egy verses feldolgozása, melynek szerzője egy német szerzetes, valami Ainardus nevű volt, azonban ez a mű elveszett, s csak a rá vonatkozó följegyzésekből tudjuk, hogy létezett.

6. Van a Vulgata-nak egy rövidített változata, amely nagyon sok kéziratban olvasható s kezdő szavai is teljesen azonosak a Vulgata főrészének kezdetével: Tradunt annales historie, quod Constantinus etc.

Varnhagen nagyon elfogádhatóan indokolja meg, hogy miért tekinthető ez inkább a Vulgata kivonatának, mint forrásának. Nem valószínű ugyanis, ha valaki egy történetet tovább fejleszt, hogy az eredetinek egyetlen szavát se változtassa meg, hanem úgy fűgessze hozzá az újabb részleteket, gyakran az egyes mondatrészek közé illesztve.

7. A XIII. században jelenik meg egy névezetes feldolgozás, Jacobus a Voragine *Legenda aurea* című munkájában. Ez egy mozaikszerű összeállítás, melyben a Katalin-legenda öt forrásból alakult. Ezek a források: az első és második montecassinói, az Arechis-féle szöveg, a Vulgata, végül Vincentius Beauvais *Speculum historiale* c. művének Katalinra vonatkozó fejezetei.

Ez a változat szintén csak a Passio-ra vonatkozik, az anyagot nem fejleszti tovább, azonban van egy érdekes és új dolog benne. Ez Katalin nevének az etymologizálása: Catherina dicitur a catha, quod est universum et ruina, quasi universalis ruina, omne enim aedificium dyaboli in ea universaliter corruit. Nam in ea corruit aedificium superbiae per humilitatem, quam habuit, carnalis concupiscentiae per virginitatem, quam servavit, cupiditatis mundanae, quia omnia mundana despexit. Vel Catherina quasi catenula; ipsa enim sibi per bona opera quandam catenam fecit, per quam usque ad coelum adscendit. Quae quidem catena sive scala quatuor gradus habet, qui sunt innocentia operis, munditia cordis, despectio vanitatis et locutio veritatis . . . Qualiter autem isti quatuor gradus in beata Catherina fuerunt, patet ex legenda.

(Catherinának nevezik a catha szó alapján, aminek jelentése mindenség és romlás, vagyis teljes végromlás, mert nála az ör-

dögnék minden alkotása teljesen összeomlott. Összeomlott ugyanis a dölyfösség épülete az alázatosság folytán, melyet gyakorolt, a testi vágyaké a szüzesség folytán, melyet megőrzött, a világi örömké az által, hogy minden földi dolgot megvetett. Vagy a Catherina láncot is jelent; mert az ő jócselekedeteivel mintegy láncot készített magának, melynek segítségével egészen az égbe jutott. Ennek a láncnak illetve lépcsőnek négy foka van, s ezek az ártatlan cselekedetek, a szív tisztasága, a hiúság megvetése és az igazság kimondása . . . Hogy ez a négy fokozat mennyire volt meg Catherinában, kiviláglik a legendából.)

Ez a naiv és erőszakos szófejtés érdekes világot vet a középkori legendaíró gondolkodására, aki egész természetesen minden dolgot a maga szigorú aszketikus nézőpontjáról tekintett, s Katalin magatartásában, szentségében a középkori apácáknak „Krisztus jegyösinek” tökéletes mintaképét látta. Azonban ennél még fontosabb jelentősége van ennek az etymológiának. Ugyanis a legenda további fejlődésére nézve ez jelölte ki az irányt, különösen, amikor a Jézus gyermekségéről szóló apokryph evangéliumok egy nevezetes helyében termékeny talajra akadt s ebből újabb sarjat fejlesztett.¹

Volt még a XIII. században egy hexameterben írt latin változat, amelynek azonban csak kezdő és végső sorai ismeretesek egy bécsi kéziratból.

8. A XIV. századból több feldolgozás ismeretes. Így három kevésbé nevezetes kézirat a Britisch Muzeum és kettő a párisi Bibl. Nation. birtokában.

Sokkal nevezetesebb azonban a *Petrus de Natalibus Catalogus Sanctorum*ában² közölt elbeszélés, mely a szent Katalin életében történt eseményeket határozott napokhoz köti. E legenda szerint Katalin Costus, alexandriai király, egyetlen leánya volt, aki atyjának élemedett korában született. A császár beleszeret a leányba s haddal fenyegeti Alexandriát, ha az anyja nem adja oda neki a leányát. A rémete nevét nem említi, de a császárné neve Faustina.

9. Még fontosabb a Frater Petrus olasz franciskánus *Nova quaedam* singuláris atque rara *legenda* ex aliis sex legendis collecta

¹ Katona Lajos i. m. 8.

² *Catalogus Sanctorum vitas, passionis et miracula commodissime annectens ex variis voluminibus selectus, quem edidit Petrus de Natalibus Venetus, Dei gratia episcopus Equilinus. Lugduni 1542.*

et perfecta című munkája ugyancsak a XIV. századból, melyben már újabb elemeket is találunk. Így Katalin atyjának az életleírását, azután a szűz megtérése történetét. Maga az író megvallja, hogy az a körülmény készítette őt ennek megírására, hogy a szűz élet-történetének leírásában sehol se szólnak ennek atyjáról és Katalin megtéréséről.¹

Frater Petrus meglehetősen történeti tévedésekkel tarkítva Diocletianusnál kezdi az elbeszélést, majd átmegy Constantinus hódításaira, aki Claudius császár unokája volt (akinek neve alatt tulajdonképpen Constantinus Chlorus szerepel). Az ő nagy tetteiről értesül egy öreg görög király, egyetlen leányát feleségül adja hozzá, akitől született Costus. Constantinus visszahívatván, a szépen felserdült Costust anyjával együtt nagyatyja országában hagyja, miután annak királyává koronázza. Majd megházasodik (t. i. Costus), s a felesége neve Sabinella. Ettől születik Katalin, akit mindenféle tudományban kitaníttatnak, s aki azonkívül páratlan szép hajadonná serdül. Eközben Costus elég fiatalon meghal, s az ország Katalinra száll. Costus halála után Sabinella utazás közben egy Ananias nevű remetével (anachorita) találkozik.² Ez megtéríti és megkereszteli őt.

Hazatérve amikor látta, hogy leánya már eladó lett, kezdi őt rábeszélni, hogy menjen férjhez. Hasonlóképpen az ország előkelői is sürgetik ezt és pedig az ország érdekében. Katalin azonban eltelve az ő szépségével, tudományával, gazdagságával és előkelőségével, büszkeségében csak ahhoz hajlandó menni, aki őt mindezekben felülmúlja; de ilyet nem talál. Elszomorodnak ezen az ország előkelői, de legjobban az anya. El is megy az anachoritához, s megkéri, hogy imádkozzék a mindenható Istenhez, hogy változtassa meg a leány gondolkodását. A remete meg is teszi, s ekkor az anyának és a leányának, akik egy teremben aludtak, égi látomása támad.

¹ Necessitas quippe me movens ad complendum defectum est, quia de ipsa beata Katherina in diversis partibus orbis quinque reperi legendas, quae salva reverentia eorum, qui illas fecerunt, defectuose in nonnullis existunt: eo, quod de patris ipsius sanctae virginis genealogia nihil ponant, nisi tantum, quod rex fuerit ipse, sed non in quo regno, neque de causa et modo conversionis eiusdem virginis ad Christum; de quibus penitus nihil continent.

² Erről mondja a szerző: Et quidem vere Ananias potuit nomen eius vocari, hoc est donum gratie divine vel devota gratificatio domino. Nam per eum donum gratie fidei recepit Katharina et mater eius, propter quam gratiam ipse gratefacte sunt domino, Katherina tamen praecipue que desponsata fuit Christo.

Megjelenik Szűz Mária az apostolok, mártírok, hitvallók és más szentek kíséretében, akik rendkívüli szépséggel voltak felruházva. Mária felszólítja Katalint, hogy válasszon egyet a királyok közül, akik mind az ő fiának az alattvalói. De Katalin egyiket se akarja. Erre megjelenik Jézus Krisztus mint egy csodálatos szépségű huszonötéves ifjú az angyalok kíséretében. Ezt már örömmel választja Katalin, de Jézus visszautasítja őt, mert nem keresztény s mint a keresztények királya csak akkor hajlandó őt jegyesének választani, ha megkeresztelkedik. Erre eloszlik a látomás, s mindketten felébrednek. Katalin most maga sűrgeti, hogy menjenek a remetéhez, aki megtanítja őt a keresztény vallás tanaira és megkereszteli. Amikor hazaérkeznek, Katalin buzgón fohászkodik és könnyörög az ágyában, elalszik s álmában Krisztus eljegyzí magának egy gyűrűvel, amelyet felébredése után csakugyan az ujján talált. (Ezt a gyűrűt — mondja a legendaíró — mindaddig meg tudták őrizni Egyiptomban, amíg az ország a keresztények birtokában volt, de mikor a szaracenok hatalmába került, nem tudták, hogy mi történt vele.) Ezután istenfélelemben és nagy buzgóságban töltötte napjait Katalin, senkihez se akart férjhez menni, mert Krisztus jegyese volt. Hogy teljesen az Istennek élhessen, ráveszi az anyját, hogy helyettest rendelve a saját országukba, Alexandriába menjenek. Ezt megtudván az ország előkelői, felháborodnak ellene és bevádolják Maxentius császárnál, aki abban az időben Keleten tartózkodott. Eközben Katalin anyja meghal. Maxentius megtudván, hogy Katalin Costusnak a leánya, aki Constantinusnak volt a fivére, aki őt a római birodalomból kiűzte, elhatározza, hogy bosszút áll rajta. Minthogy a rómaiak már nagyon megelégtették Maxentius kegyetlenkedéseit, visszahívták Constantinust Britanniából. Ez elől menekülve jutott Alexandriába, ahová összegyűjtötte birodalma lakosságát s itt rendezte azt a nagy keresztényüldözést. Ime a *Conversio* históriája.

Ettől kezdve a Passio már ismert változatát beszéli el a legendaíró s a végén felsorolja azokat a csodákat, amiket Szent Katalin művelt.

10. Ezentúl már sűrűn találkozunk a *Conversio* feldolgozásával. Így egy 1337-ből való *müncheneri kéziratban*, melyet Varnhagen tett közzé.¹ Ebben a változatban Katalin anyja titkos ke-

¹ Incipit tractatus de conversione Sancte Katherine virginis ad Christum.

resztény és leányát is ráveszi, hogy vele menjen a remetéhez, aki csodálkozik azon, hogy Katalin nem akar férjhez menni. Amikor Katalin előadja feltételeit a vőlegényt illetőleg, akkor kelti föl a remete Katalin kíváncsiságát, majd vágyódását Krisztus után, s akkor adja át neki a képet. A többi, mint a cseh legendában.

11. Fordulóponthoz jutottunk. Már nemcsak a *Conversio*, hanem a *Nativitas* elbeszélése is megjelenik. Ennek előadásai sorát a *brüsszeli kézirat* nyitja meg a XIV. században: *Nativitas et initium Conversionis S. Chatharinae Alex.* (Bibl. Reg. Bruxellensis.)

Ebben már megtaláljuk a *Nativitas* fejezetét és pedig olyan formán, amint azt a legenda fejlődésében vázoltuk. A csillagjós neve *Alphorius*. *Costus* pogány vallásban hal meg.

12. Csupán egy kis közbetoldás alakjában közli a *Nativitas* fejezetét *Frater Petrus Nova legendájának* az 1504. évben megjelent *bázei kiadása* az V. pontban. Legfontosabb benne, hogy a csillagjós neve *Macrobius*.

13. Nem tárgyalja a *Nativitast* egy *müncheneri kézirat*, csak a *Conversiót*, mely több német földolgozásnak szolgált alapul a XV. században.

14. Mind a három mozzanatra kiterjeszkedik egy nevezetes XV. századbeli alkotás, melynek címe: *Devotissimi Patris Petri Dorlandi ordinis Carthusiensis De Natiuitate Conversione de vita inuictissimae martiris beatissimae virginis Katherinae oratioē soluta nō inelegans Libellus.* Az utolsó lapon: *Louanii. 1513. 16.*^o

Ez a *Dorlandus* nevű belga karthauzi a meglévő források után indul, a csillagjóst *Alphonsusnak* nevezi, s mint a címe is mutatja, a vallásos kegyelet készítette a legenda megírására, melynek előszavában ezt mondja: *Oro te, siye huc lector accesseris siye auditor, ne putes me fabulam texere, sed ea dicere, quae veteribus in libris scripta repperi.*

15. Két nevezetes *müncheneri kézirat*,¹ mely különösen a *Debreceni* és az *Érdy Codex* csodáira vonatkozólag fontos.

16. Rendkívül érdekes s különösen a magyar verses legenda eredetének szempontjából nagyon fontos két-két rokon kézirat,

a) a budapesti egyetemi könyvtár 79. sz. és a krakói Jagello-egyetem 2039. sz., továbbá

b) ugyancsak a budapesti egyetemi könyvtár 56. sz. és a

¹ Cod. lat. Monac. 18358. et 18630. s XV. Bibl. reg. Monacensis.

krakói Jagello-egyetem könyvtárának 2366. sz. codexében foglalt latin nyelvű legendák, amelyek a szentnek mind a három életmozzanatára kiterjeszkednek. Ezekben a csillagjós Alphoncius nevet visel. Teljes szövegüket Katona Lajos közölte 1903-ban i. m.-ban.

17. Hazai feldolgozás középkori irodalmunk egy nagyérdemű alakjának a művében olvasható, melynek címe: *Sermones Pomerii de Sanctis Pelbarti de Temesvár*. Ebben a gyűjteményben a Katalinról szóló beszédekben foglalja össze mindazt, amit a Szűzről tud. Ez a beszédgyűjtemény nagyon sokszor jelent meg nyomtatásban, legelőször még a XV. században.

18. A XV. századbéli latin feldolgozások között említi Knust *szt. Antoninus* Krónikájának¹ egyik fejezetét, mely nem egyéb, mint a *Legenda aurea De sancta Katharina* c. fejezetének másképpen stilizált átírása.

19. Egy igazi renaissance-alkotásról kell még megemlékeznünk, mely szintén a XV. század terméke, mely egészen szokatlan, még pedig klasszikus elemeket hoz be a legendába. Ez egy olasz karmelitának *Hispaniolinak Secunda Parthenice* című műve.² Ebben a műben, amelyet ő maga *opusculum pium magis quam elegans, et immaturum potius quam prematurum*-nak nevez, 2103 hexameterben énekli meg Szent Katalin tetteit. Görög-római mythológiát kever bele, s a klasszikusokban való nagy jártasságot tanúsít. A *Legenda Aurea* etymologizálását nagyon elítéli, s ő maga igyekszik a Katharina nevet a *catharos, catharizo, cathareo* szavakból kimagyarázni.

Ehhez hasonló, de sokkal kevésbé költői szellemű feldolgozás az olasz *Bergomas* műve: *De plurimis claris selectisque Mulieribus opus*, melyben pogány és keresztény nőkről szólva egyes részleteket elmond Katalinról a *De gloriosa wra virgine scta Catherina* c. fejezetben.

20. A XVI. századnak van még egynéhány latin nyelvű feldolgozása, amelyek közül legnevezetesebb az 583 hexameterből álló *Dive Catherinae virginis per Petrum Chalybem heroica vitae*

¹ Divi Antonini Archiepiscopi Florentini Chronicorum opus in tres partes divisum. Lugduni 1586.

² Fratris Baptistae Mantuani (cognomine Hispanioli) Carmelitae theologi ad magnificum D. Bernardum Bembum patricium Venetum et iureconsultum peritissimum secunda Parthenice. Bononiae 1489.

descriptio ; azután a hírneves *Helius Eoban Hesse* költői levele : „Catharine Christo“; végül az olasz *Petrus Angelius Bargaenus* 321 hexameterre terjedő „Votivum Carmen in D. Catherinam“ c. fogadalmi költeménye.

Ezzel kimerül a latin nyelvű legenda-írás. Akad ugyan még egynéhány feldolgozás a későbbi századokban is, de ezek már korántsem bírnak oly jelentőséggel, mint az eddig felsoroltak.

VI.

A Katalin-legenda nemzeti nyelvű feldolgozásai a XII. században indulnak meg, s időrendi egymásutánban így következnek:

1. A XII. századból való:

a) egy *angol rimes* legenda, mely 2541 versből áll; címe: The Legend of St. Katherine of Alexandria, edited by James Morton. London 1841;

b) régi francia kéziratok egy vagy két *francia verses legenda*ra tesznek czélzást, ezek azonban eddigelé még nem ismeretesek;

c) egy hasonlóképen nem ismeretes *német legendát* is emlegetnek a kutatók, amely szintén ebben a korban keletkezett.

2. A XIII. századból való:

a) egy *francia prózai legenda*, mely nem egyéb, mint a 6. sz. latin szövegnek szórúl-szóra való fordítása;

b) egy *francia verses legenda*, mely hasonlóképen az előbb említett latin szövegen alapszik s az előbbivel együtt a párisi Nat. Bibl. kéziratai között található;

c) sokkal fontosabb az az *ó-francia verses legenda*, mely a párisi Arzenalbibliot.-ban van megőrizve, mely már Katalin Conversiójával is részletesen foglalkozik, miért is bő anyagot szolgáltatott Mussafiának¹ és Varnhagennak,² hogy ennek a következő olasz legendához való viszonyáról behatólag értekezzenek, melynek legvalószínűbb megoldása az, hogy mind a kettő egy közös latin redaction alapszik, amint azt Katona Lajos i. m. 24. és 25. lapján kifejtette;

d) a velencei Szt. Márk könyvtárban talált ó-veronai *verses olasz legenda*, mely egészen az 507. versig az előbbivel egyezik, innen kezdve azonban eltér tőle s mindössze 1384 sorra terjed;

¹ Mussafia, Zur Katharinenlegende. (Sitzungsber. d. Wiener Akad. Philos.-hist. Cl. 75. köt. 227. l. 1873.)

² Varnhagen i. m. 28.

e) egy bécsi kézirat után közölt kissé hiányos, de mégis 3254 sorra terjedő *német verses legenda*, melynek szerzője valószínűleg pap volt, de nagyon harcias szellemű lehetett, mert igen nagy lelkesedéssel szól a kard diadaláról;

f) a Köpke-féle gyűjteményben¹ kiadott, 2262 verssorra terjedő *verses német legenda*, mely az előadás ékessége, gyorsasága és élénksége tekintetében a többi mind felülmúlja;

g) egy *német verses legenda töredéke* a sziléziai Heinrichau apátság könyvtárából, mely csak a vitát tartalmazza.

3. A XIV. századból való:

a) egy *francia prózai legenda*, Jehan de Vignay alkotása, melynek egy prózai és egy verses kivonatát a párisi Bibl. Nat. őrzi, s valamennyi a *Legenda aurea*n alapszik;

b) egy 308 sorból álló *angol verses legenda*;

c) egy 768 sorra terjedő *angol verses legenda*;

d) egy 98 stanzából álló *angol verses legenda*, valamennyi a *Legenda aurea* feldolgozása;

e) a Britisch Muzeum könyvtárában megőrzött *angol prózai legenda*, mely a *Nova legenda* és a *Legenda aurea* compilációja;

f) Hermann von Fritzlar² *német prózai legendája*, mely anyagát legnagyobb részben a *Legenda aurea*-ból vette;

g) nyolc *német verses legenda*, és pedig a göttveigi, a bécsi, a dresdai allemann nyelvjárási, a fürstenbergi ugyancsak allemann nyelvjárási, a kölni délnémet, a helmstadti középfelnémet töredék, a königsbergi töredék és a klosterneuburgi rimes legenda, melyek többé-kevésbé azonos tartalmúak;

h) három *olasz verses legenda*, még pedig az ó-liguriai egy lagomaggiorei magánkönyvtárból, továbbá Buccio de Ranallo ó-nápolyi legendája 1330-ból, mely a nápolyi Bibl. Nazionale kéziratában található, végül egy tizenegy szótagos sorokban írt legenda;

i) hat *olasz prózai legenda*: a maglia-bechiai, a Ricaboli, s a Britt. Muz. kéziratok, továbbá a Bibl. Ambrosiana egy kézírata, azután a Britt. Muz. egy pergamenpéldánya: *Legenda de madona Santa Katherina vergine e martire*, végül a bolognai *Propugnatore* 1878. évi kötetében közölt *Leggenda di S. Catarina*, melyek mind

¹ Das Passional. Eine Legendensammlung des dreizehnten Jahrhunderts. Hrsg. von Fr. K. Köpke. Quedlinburg und Leipzig 1852.

² Deutsche Mystiker des vierzehnten Jahrhunderts. Hrsg. von Fr. Pfeiffer. Leipzig. 1845.

a Vulgata és Legenda aurea meg a Legenda nova kivonatai, illetve feldolgozásai;

j) az Escorial könyvtárában megőrzött *spanyol prózai legenda*, mely egy XIII. századbéli francia legendának a fordítása.

A XV. századból való:

a) egy 446 sorra terjedő *angol verses legenda*, melyet a cambridgei kézirat alapján adtak ki s a Vulgata alapján készült;

b) a rendkívüli módon szorgalmas írónak, az *angol Capgravenak verses legendája*, mely 8190 sorból, illetve 1170 stanzából áll s felöleli Katalin életének minden mozzanatát a Vulgata szerint;

c) Bokenamnak suffolki dialektusban írt *Lyf of Seynt Kateryne* c. legendája, mely a Britisch Muzeumnak egyik kéziratában található;

d) a párisi Bibl. Nat.-ban talált, szép miniatürökkel díszített imádságos könyvben lévő *francia verses legenda*, mely 228 sorból áll s anyagát a Nova legendából és Petrus de Natalibus Catalogus Sanctorumából merítette;

e) a Britt. Muz.-ban őrzött, 310 sorra terjedő: *La vie sainte Katherine faicte et composee en forme d'oroison* c. imádság, mely a Vulgata alapján készült;

f) a vásáros-jellegű *La vie sainte katherine*, mely csak 30 sorra terjed s a párisi Bibl. Nat.-ban őrzik;

g) épen ilyen csekély költői értékkel bíró munka *Destrees*, *La tres admirable passion, tres devote vie de Madame sainte Katherine* c. *legendája* 1491-ből, mely 1825 sorból áll s a párisi Bibl. Nat. tulajdona;

h) a Nova Legendának egy *francia prózai fordítása*: *L'histoire de la vie, conversion et martire de madame sce Katherine, vierge glorieuse, fille du roy Costus* és ennek egy sovány kivonata a párisi Bibl. Nat.-ban;

i) három *német verses legenda*, az első a stuttgarti, a második a hannoveri, a harmadik a wolffenbütteli könyvtárban;

j) négy *német prózai legenda*, kettő a donaueschingeni könyvtárban, egy a Britt. Muz.-ban található, egy meg Strassburgban jelent meg nyomtatásban 1500-ban;

k) valószínűleg Dorlandus példáján lelkesülve született meg egy németalföldi szerző műve: *Sinte Katherinen Legende*, melynek forrásai Jacobus a Voragine, Dorlandus és a Nova Legenda;

l) végül ide tartozik az *Érsekújvári-codexben* talált Alexandriai Szent Katalin verses legendája.

Ezzel eljutottunk a XVI. századig, melyben a reformáció egészen új irányba terelte az egyházi irodalmat. Most már nem az aszketikus és csodákkal ékesített legendák, hanem a bizonyító, meggyőző hitvitázó iratok szerkesztésének korszaka következett be. Van ugyan még ebből s a következő századokból is prózai és verses Katalin-legendánk, de ezek már mind az ismert úton haladnak s nagyobb feltűnést nem keltenek. Nagybbrára az apácaklastromok kedves olvasmányait képezik, aminthogy többnyire azok számára készültek is. A változott viszonyok változott irányba terelik az egyházi irodalmat is.

VII.

Most már áttérhetünk a cseh verses legenda részletes tárgyalására.

Amint a legenda tartalmi kivonatából látható, az egész mű pusztán a Converiót és a Passiót foglalja magában. Az első a 396. sortól az 1119., a második az 1120-tól a 3446. sorig terjed. A bevezető rész Katalin szüleivel és az ő megkérésével, a befejező rész a halála utáni csodákkal foglalkozik.

A bevezető rész, mely az egész legendának körülbelül egy harmadát teszi, sajátságos jellegű. A cseh kritikások maguk se tudják megállapítani, hogy honnan vette eredetét, mert sajátságos összetételről tesz tanúbizonyságot.

Hogy nem eredeti alkotás, azt mindjárt a 7. sorban jelzi a szerző, amikor mondja :

. . . tak nám písmo pravi.
(így meséli nekünk az írás.)

Maxentiust Görögország császárjának mondja, s gonosz és kegyetlen embernek tünteti föl, akinek tekintetétől úgy fél mindenki, mint a csirke a keselyűtől.

Costus, Cyprus királya, nevét Costa városától kapta. Ez a magyarázat megvan a **BC**-ben¹ is: In historia Romanorum legitur, quod in insula, quae Cyprus vocatur, erat quidam rex Costus a

¹ **BC** jelzi a budapesti egyetemi könyvtár 79. sz. és a krakkói Jagello-egyetem könyvtárának 2039. sz. kódexét. — Szövegük Katona Lajos i. m. 67—83. II.

quadam civitate, quae Costa vocabatur, sic dictus. Ellenben a bc-ben¹: Costus fuit pater sanctae Katharinae, rex Cypri . . . qui habitabat in quadam civitate, quae nomen ab eo recepit dicta Costa regni Cypri, — épen megfordítva Costustól kapta nevét a város.

Ez a Costus hű alattvalója a császárnak és igen kedvelt embere, amiért is ellenségei, akik irigykedtek reá, hamis vádakot terjesztettek róla. A császár maga elé idézi. Costus ártatlanságát bebizonyítja, azonban a császár mégis Alexandriát jelöli ki neki további tartózkodása helyéül.

Ezt a részletet is megtaláljuk úgy a **BC**, mint a bc kódexekben.

A **BC**-ben: Anno autem huius virginis sexto Costus pater eius false a quibusdam aemulis apud imperatorem accusatur Quod audiens imperator, vehementer obstupuit, nec tamen verum fore credidit, eo quod regem Cypri infidelem nunquam reperit. Sed ut facti certitudinem exploraret, instigatur ab aemulis regis Costi. Qui cum Alexandriam venisset probans nihil horum verum fore, quod sibi imponebatur. Et licet rex Costus regno Cypri praeesset, statuit tamen imperator propter adversarios, ut eis satisfaceret, cum rex Alexandriam ingrederetur, ne in Cyprum rediret. Moram autem faciente rege in Alexandria, a Costo mittitur in Cyprum ac inde uxor eius cum unica filia sua nomine Katherina navigio adducitur.

A bc-ben: Interim accidit postquam puer iam erat, quinque annorum, quod quidam accusabant Costum regem apud Maxentium imperatorem, quomodo concordasset cum inimicis imperatoris ad invadendum imperium Romanum. Cui scriberet imperator se hoc non credere de Costo rege, circa quem nulla infidelitas fuisset inventa, ut veniret Alexandriam ad respondendum super sibi obii-ciendis. Qui cum venisset et sufficienter innocentiam suam ostendisset, ad iussum imperatoris amplius ad habitandum in Alexandria elegit. Quare se cum puero, regina et aliis familiaribus Alexandriam transtulit.

Más változatokban, mind például a brüsszeliben (**Br**)² és az

¹ bc jelzi a bpesti egyet. könyvtár 56. sz. és a krakkói Jagello-egy. könyvt. 2366. sz. kódexét. — Szövegük Katona Lajos i. m. 83—87. ll.

² Br jelzi a brüsszeli királyi könyvtár 7917. sz. kódexét. — Szövege Katona Lajos i. m. 63—67 ll.

egyik müncheniben (**M**¹)¹ a császár csak azért rendeli be Alexandriába, hogy neki ottan állandó tanácsadója legyen.

Az Alexandriába való költözés után Costus nemsokára meghal s az ország Katalinra száll, de az apa semmiféle megbízást vagy tanácsot nem ad lányának, aki ekkor tizennyolc éves és egy esztendő alatt minden tudományban kiképződött.

Más változatokban Costus részint már keresztény, részint még pogány, de a Nativitas csodái folytán meghagyja lányának, hogy csak ezt az ismeretlen istent imádja, akinek születését köszönheti és csak olyan férfiúhoz menjen nőül, aki oly szép, okos, gazdag és előkelő, mint ő.

A cseh legenda szerzője titokban jelzi azt a hivatást, ami Katalinra vár, mert azt mondja róla, hogy a Katalin tisztasága százszorta nagyobb volt, mint az anyja gondolta. A középkori fel fogás nyilatkozik meg itten, mely a szűzi életre való hivatottság erős érzését tetelezte föl már a gyermekben is. Katalin érzi, hogy ő nem hivatott a házasesetre, s ezért magában örök szűzességet fogad és a hatalmas királyi kéréket mind kikosarazza, ámbár anyja folytonosan biztatgatja, hogy fogadja el valamelyiknek a kezét.

Igy készíti elő a cseh szerző a cselekvényt, mely tulajdonképen azzal kezdődik, hogy a császár követei, akik Maxencius fiának feleséget keresnek, Alexandriába érkeznek. Ez a rész nem egyéb, mint Katalin kiváló tulajdonságainak magasztalása. A szerző vallásos és buzgó elragadtatásának a kifejezése, mely úgy látszik, hogy a szerző eredeti alkotása, mert a meglévő változatokban ennek ilyen formában nem igen találjuk meg a párját, pedig a **BC** és az **M**¹ jegyű legendákban is megvan ez a részlet, hogy t. i. a császár a fia számára kéri Katalin kezét.

Sajátságos körülmény, hogy a megkérésről Katalin semmit se tud, csak az esküvő előkészületei, a hozomány kikészítése tűnik fel neki s egyik komornája mondja meg neki, hogy a császár fiához fog nőül menni. Elszomorodik, majd fölkeresi anyját. Ez is új részlet, mely a latin legendákban nem fordul elő, ez már a szerző alakító tehetségének a bizonyítéka, aki nem akart pusztán száraz előadást, hanem színezni iparkodott, érdekesebbé igyekezett tenni

¹ **M**¹ jelzi a müncheni királyi könyvtár 18630. sz. latin kódexét. — Szövege Katona L. i. m. 87—92. ll.

a cselekvény fejlődését azzal, hogy a kíváncsiságot, az érdeklődést ez által is fokozza.

A következő részlet, hogy először az anya, majd az ország-nagyok igyekeznek Katalint rábeszélni a házasságra, már nagyon ismeretes és gyakran használt mozzanat. Hogy minden törekvésük hasztalan, mert Katalin saját szavaikkal hallgattatja el őket, minden legendában megtalálható, mely a férjhezkérés epizódjával foglalkozik.

Amint láthatjuk, ez a legenda teljesen mellőzi a Nativitas fejezetét. Úgy látszik, hogy a szerző előtt még ismeretlenek voltak azok a változatok, amelyekben ez a rész is megvan. Mert hihetetlen, hogy ez a szerző, aki oly nagyon szeret részletezni és színezní s aki hősnője iránt oly bámulatos csodálattal viseltetik, ezt a körülményt mellőzte volna. A férjhezkérés mozzanatát annyira kiaknázza, hogy szinte terjengőssé válik, csak hogy minél inkább előkészítsen minket a *Conversio* szükségességének a belátására. És ezt el is érte, mert az a nő, aki ilyen meggyőződésben él, jóllehet ez némiképp az elbizakodottság benyomását teszi reánk, föltétlenül valami nagy esemény előtt áll, földi halandó nem képes az ő feltételeinek megfelelni, az csak rendkívüli, csak égi lény lehet, aki oly tulajdonságokkal rendelkezik.

Íme a *Conversio* fejezetének az előkészítése! A legenda szavai szerint Katalin elméje ettől kezdve a magasabb dolgok felé irányul.

A *Conversio* azzal kezdődik, hogy Katalin visszaemlékszik egy remetére, egy alexandriai születésű tudósra, akinek a beszédében és jóslataiban már sokszor volt öröme, s elhatározza, hogy fölkeresi és tőle kér tanácsot. Katalin tehát maga szabja meg a férjhezmenés föltételeit és anyjától egészen függetlenül fordul tanácsért a remetéhez. Ez a felfogás jellemzi a veronai szerkezet francia szövegét,¹ ahol a remetét már theológiai tanulmányai közepette ismerte meg.

Az anyja is vele megy, de amikor látja, hogy mind a ketten nagyon belemélyednek a tanácskozásba, magukra hagyja őket. Tehát az anyának semmi befolyása sincs ebbe a dologba.

A remete először csodálkozásának ad kifejezést, hogy Katalin nem akar férjhezmenni, de viszont azt is megvallja, hogy olyan férfit, aminőt Katalin kíván, sehol se tud. Ez az összes változatok közös formája, valamint az is, hogy folytatólag kijelenti Katalin-

¹ Knust i. m. 24. s. k. II.

nak, hogy mégis ismer egy ilyen férfiút, aki még dicsőbb, mint aminőt ő kíván. S itt részletesen vázolja az Üdvözítő országát és az ő alattvalói boldogságát.

Ez a részletező leírás nagyon jellemző a cseh legendára, mert a dialogusok mindvégig ily bőbeszédűek.

Sajátságos következtetlenséget vehetünk itt észre. A legenda azt mondja, hogy Katalin nagyon figyelt a remete szavaira, de nem értette meg egészen, mert még pogány volt. Eddig értjük. De különösen hangzik a további indokolás, hogy ilyet még nem hallott, nem olvasott, nem tanult, pedig már mindenféle tudománnyal foglalkozott, sok tudóssal érintkezett, még a remetét is ismerte, s csak azért volt meggyőződve a remete szavainak igazságáról, mert erényes embernek ismerte.

Úgy látszik, hogy ezt a szerző csak a színezés kedvéért részletezte ennyire.

De Katalin vágyódása már föl van kelve, mindent megígér, mire a remete örömmel jelzi, hogy már üdvözli őt az ifjú az ő szűz anyjával együtt. S ekkor ismét áradozásba tör ki, melyben Szűz Máriát magasztalja.

Ezután adja át neki azt a képet, mely Szűz Máriát ábrázolja karján a kis Jézussal. Ez az esemény, valamint a következő részletek: Katalin látomása, Mária és Jézus párbeszéde, Jézus feltételei, hogy Katalin őt láthassa, a kerestség szükségessége, nem mutatnak semmiféle eltérést az ismeretes legenda-változatoktól, csak, amint említettem, nagyon bőbeszédűek, s ebben a tekintetben a legenda nagyon hasonlít Capgrave¹ angol legendájához.

Természetes, hogy a látomás után Katalin ismét fölkeresi a remetét, de már anyja nélkül néhány szűz kíséretében. A remete először tanításban részesíti, majd megkereszteli. Ezután hazamegy, s egy újabb látomásban Krisztus jegyesévé fogadja, sőt a saját kezével egy gyűrűt húz az ujjára.

Ezzel fejeződik be a Conversio története, melyhez a cseh Legenda szerzője még csak azt teszi hozzá, hogy Katalin anyja halála után (1115. sor) mind nagyobb hévvel kezdi híveit a keresztény hitre téríteni.

Tehát ismételten látjuk, hogy Katalin anyjának semmi része sincs leánya megtérítésében, de azt se tudjuk róla, hogy ő keresz-

¹ Knust i. m. 95—110. ll.

tény-e vagy pogány, mert erről a cseh legenda egyáltalában nem tesz említést.

Ime a *Conversio* egész története. Amint látjuk, a *Nativitas*-ról a szerzőnek semmi fogalma sem volt, nem ismerte a „Katherina“ név *Jacobus de Voraginétől* származó etymológiáját, nem említi a remete nevét, nem nevezi meg *Maxentius* fiát, nincs neve a *Katalin* anyjának, szóval sok oly körülmény ismeretlen előtte, mely a XIV. századbeli legendák legnagyobb részében ismeretes, bár a nemzeti nyelveken írott legendák között több is van, mely még a XV. század vége felé is csak a *Conversiót* és a *Passiót* foglalja magában.¹

VIII.

A *Passio* előadása képezi a legenda kétharmad részét.

Ebben fejt ki a szerző tulajdonképeni tehetségét. Anyagát a *Legenda aurea*-ból meríti, de nem ragaszkodik hozzá szorosan, hanem bőségesen föleresztve tárgyalja.

Szervesen csatlakozik a *Passio* a *Conversió*-hoz, mert *Maxentius* azért rendeli el a bálványoknak való áldozást, mivel hallotta, hogy *Alexandriában* és vidékén sok keresztény lakik. Nejét és fiát is magával viszi, de ez utóbbi egyáltalában nem szerepel többé. Istenei közül *Rufant*, *Bat-ot* és *Apollót* emlegeti. Hogy *Rufan* és *Bat* minő isten volt, nem sikerült kikutatni.

Érdekes jelenség, hogy *Katalint* már *szent*-nek nevezi, amikor az áldozati hangokat hallja. Mielőtt a császár elé lépne, nem vet magára keresztet, mint a legtöbb változatban, hanem tüstént megtámadja a császárt, s ördögöknek nevezi az ő isteneit.

Mint a latin változatok legtöbbszörében, úgy itt is *Maxentius* az áldozatot előbb be akarja fejezni, s csak azután folytatja a vitát a szűzzel, de hogy hol, azt nem mondja meg, pedig a templomot elhagyja.

A *vita* tulajdonképeni lényege *Krisztus* istensége, örökkévalósága, ki mint ember mégis meghalt érettünk. Azonban nagyon vázlatosan tárgyalja mindezt, mert *Katalin* beszéde legnagyobb részt csupa pathetikus kitörés, a császár és a pogány vallás szidalmazása, az örök kárhozattal való fenyegetés.

Úgy látszik, hogy az előbb mondottak a templom környékén

¹ Horváth Cyrill, *Egyet. Phil. Közl.* XXXI. évf. 19. 1.

történhettek, mert azután a császár étkezni megy, s étkezés után tanácskozást tart, amelyen már nem haraggal, hanem inkább csodálattal szól a szűzről, s kijelenti vágyát, hogyan lehetne a szüzet tévhitéből kigyógyítani, akit nagyon szeretne fiához nőül adni. A tanácsosok javasolják az ötven mester meghívását, holott némely változatokban maga a császár jut arra a gondolatra, hogy a bölcseket meghívja. Több változatban, mint pl. Capgravenál, mindjárt az első vita után rendeli be a császár a mestereket.

A cseh legenda eljárása sokkal logikusabb, mert a császár, amikor belátja, hogy Katalinnal nem képes vitatkozni, amikor látja ennek nagy tudományát, őrizet alá véteti és udvari embereivel tanácskozni kezd.

A mesterek megérkezése természetes örömmel tölti el a császár szívét, hiszen a diadal reménye támad fel benne ennyi tudós ember láttára. A mesterek is joggal fogadkoznak, hogy egy gyöngé nővel majd elbánnak, akit még a legkisebb nemes apród is meg tudna cáfolni. A császár a bölcsek előtt is inkább óhajításának, csudálatának és bámulatának ad kifejezést, mint haragjának.

A legtöbb legendában megvan ez a rész, amikor Katalinnak tudomására adják, hogy ötven bölccsel fog vitatkozni, az Istenhez fordul segítségért, megjelenik neki Mihály arkangyal, s biztosítja a győzelemről. Az angyal neve több változatban nincsen meg, így például Metaphrastesnél.

Ismét nem jelöli meg a helyet a legenda, ahol a nagy disputa lejátsszódik, de mostan Katalin már „a szent kereszt jelét veti magára, melyet minden hívő lélek meg szokott tenni.” A latin változatokban a „palatium” a vitatkozás helye.

Itt a Vulgatában először a szűz szólal meg és szemére veti a császárnak a küzdelem egyenlőtlenségét, míg a csehben a császár dühös kifakadásával kezdődik, aki korholja a mestereket, hogy a leány szépségén elámulva szótlanul hallgatnak.

Az is érdekes eltérés, hogy a legtöbb változatban Katalin a császár megtérését köti ki magának jutalmul, ha a vitában ő lesz a győztes. Így van ez a magyar verses legendában is.

A csehben a legbüszkébb mester szólítja fel Katalint, hogy kezdjék meg a vitát. Katalin meg is kezd, s beszéde a következő részekre oszlik: 1. a világi tudományok hiábavalósága, vígasztalansága; 2. Krisztus tanának igazsága; 3. Krisztus eljövetele, hogy az embereket megváltsa és megvígasztalja.

Természetes, hogy a pogány bölcs ezt nem tudja megérteni, tehát főleg Krisztus megtestesülésére vonatkozólag bővebb magyarázatot kíván.

Katalin erre a bűnbeesés történetével válaszol, melyből csak Isten válthatta meg az emberiséget, amint ezt a Sybilla, Izaiás, Jeremiás s a többi próféták jövendölései előre jelezték. Eljött tehát az Isten Fia, kínhalált szenvedett s harmadnapon föltámadott.

Most megint azt nem értik a mesterek, hogy hová lett a Megváltó.

Katalin erre is megfelel: 1. itt hagyta a testét az Oltáriszentségben, 2. ismét el fog jönni az utolsó ítélet napján.

Ez is érthetetlen a bölcsek előtt, de Katalin kifejti: 1. az ember testével és lelkével vétkezik, 2. tehát testével és lelkével bűnhődjék.

Erre a bölcsek megtérnek s a császár mind megégetteti őket.

Amint látjuk a vita nagyon kerek és logikus. Scholasztikus magyarázat nem sok van benne, hanem az anyagot a legendák rendes módja szerint tárgyalja, természetesen mindvégig hű marad a maga bőbeszédűségéhez.

Legfeljebb az utolsó ítéletről szóló rész lehet a szerző sajátja, mert ezt más változatokban nem igen találjuk meg, így pl. a Vulgataban sem.

Az a csoda, hogy a mesterek megégtek, a nélkül, hogy a tűz a hajukat vagy az arcukat megsértette volna, itt is megvan.

A cseh legenda is kifejti, hogy a vérkeresztség pótolja a vízkeresztséget.

Új és eredeti részlet, hogy a cseh legenda részletesen leírja a korbácsok szerkezetét, mely másutt nem található. Hasonlóképen eredeti az az elmélkedés, mely a 2271. sortól a 2390. sorig terjed, midőn az ütések nyomán támadó színeket a szivárvány színeivel veti egybe, s Katalin lelki erejét az Izolda italából származtatja.

A 12 napi elzárás, a császárné és Porphyrius látogatása, megtérése, a 200 lovag megtérése mind a legenda közkincséből való és semmi különösebb eltérést nem mutat.

A tizenkét napi bebörtönözés után Katalin még nagyobb szépségben jelenik meg a császár előtt. Szintén megvan a latin legendákban a további eseményekkel együtt.

A kínzókerék leírása nagyon részletes, de a feltaláló nevét nem jelzi a legenda, csak azt mondja, hogy a pogányok kedves-

kedni akartak ezzel a császárnak. A többi részlet, a kerék szétrombolása, 4000 pogány halála, a császárné korholó szavai, hitvallása, vértanúsága nem mutat eltérést. Épen így a Porphyrius története, aki eltemeti a császárnét, s a tanácsban hitét megvallja, amiért vértanúhalált szenved, az ismert nyomokon jár.

A cseh legendában is a császár inkább fájdalmának, mint haragjának, ad kifejezést, amikor legkedvesebb embereit elveszíti és nagyon természetes, hogy most már nem állhat meg ezen a ponton, hanem meg kell büntetnie azt is, aki mindeme vérengzéseknek okozója volt. Azonban hiába igyekszik őt hitétől eltántorítani most már azzal az ajánlattal, hogy legyen az ő felesége, mert Katalin nem enged.

Erre elrendeli Katalin kivégzését. Katalin imájának egyik részlete, úgy látszik, hogy csak a cseh legendában van meg. Ugyanis Katalin különösen kiemeli azokat és Isten áldását kéri rájuk, akik az ő dicsőségét írásban fogják terjeszteni. Ebben tehát a legenda-író jutalmat óhajtott magának biztosítani munkájáért.

A kivégzés utáni csodák majdnem szószerint ugyanazok, mint a latin legendákban.

Csak a szűz halála napjának a keletezése különös. Ugyanis a cseh legenda *december* havát említi november helyett; pedig a legendákban mindenütt ez utóbbit találjuk; továbbá, hogy 25-ike helyett 27-ikét mond; noha a latin legendák az ő emlékünnepeét mind november 25-re, a görögök meg nov. 24-ére teszik. Hogy mi lehet ennek a tévedésnek az oka, azt a cseh magyarázók se tudják megfejtteni.

Ebben foglaltuk össze a Passio részleteit. Nem sokban különbözik az általános felfogástól, amely a legtöbb legendában mutatkozik. A szerző nagyon szorosan ragaszkodott a már kész legendákhoz, s csakis saját egyéni érzésének adott helyenként kifejezést, amikor különösen Katalin szavait kiszínezni igyekezett.

A Passio teljes részletezése, minden egyes momentumának kikutatása, nem képezi most e sorok feladatát, hanem inkább csak a megismertetése, hogy a legenda anyaga köztulajdonná legyen s a legenda világirodalmi jelentőségének megfejtéséhez adatokkal szolgáljon.

Sok kérdés vár még megfejtésre, amint Katona Lajos mondja, s különösen a Passiót illetőleg még nagyon tág tere van a kutatónak.

IX.

Nem lesz érdektelen, ha sorra vesszük a legenda személyeit, részint történeti szempontból, részint jellemzés céljából.

Legfontosabb minden esetre maga a legenda hősnője, Alexandriai *Szent Katalin*.¹ Az egyház megállapította róla, hogy Maximinus császár alatt 310-ben szenvedett vértanúságot Alexandriában, s története főbb vonásait összefoglalva olvastatja a Breviariumban nov. 25-én. Nagy tudását és életszentségét magasztalólag említi ez a kis kivonat. Ilyennek ismerjük meg a legendából is. Bár, amint említettük, kezdetben az elbizakodottság jellegét mutatja szörnyű rátartóssága, amikor férjhezmenetelét oly föltételekhez köti, amelyek földi lényben nem igen találhatók. Azonban ez érthető először a hagyomány folytán, másodsor a középkori verselő nagy tiszteletéből, végül az ő hivatásából, mert a *Conversio* csak így lehet indokoltta. Meg is változtatja a keresztség, mert végtelen szerény, alázatos és lemondó nő lesz belőle, aki büszke önérzetét csakis vallása és jegyese védelmében érezteti ellenségeivel. Hite és elszánt-sága óriási erővel hat, mert aki vele közvetlenül érintkezik, mind megtér s szívesen veti alá magát a vértanú halálnak. Ilyennek ismerjük meg a legenda összes változataiból.

Costus, Katalin atyja, Cyprus királya, aki a legenda szerint mindennemű lelki szépséggel volt fölruházva, a császárnak hű tanácsadója volt, de hamis vádak folytán Alexandriába száműzték, ahol mihamar meghalt. Nagyobb szerepet nem játszott a legendában.

Costus neje, Katalin anyja, névtelenül szerepel. Mint jó anya gondosan neveli leányát s pogány felfogás szerint az a leghőbb vágya, hogy leánya jól menjen férjhez. Annál nagyobb a fájdalma, amikor a császár fiának kéri meg, s Katalin ezt a leghatározottabban visszautasítja. Ettől kezdve nem szerepel, s a *Conversio* után mihamar meghal.

A remetének sincs neve. Mint kiváló theologus szerepel, de scholasticus magyarázatokat nem igen olvasunk tőle, csak magasz-

¹ Kivüle még több ily nevű szent van az egyházban: Svédországi K. (1331—1381), Sienai K. (1347—1380), Bolognai K. (1413—1463), Genuai (1447—1510) és Kat. de Ricci (sz. Florenceben 1522., mh. 1589-ben), azonkívül két boldog, mint Kat. Mattei (sz. 1486-ban Raconigci-ben Piemontban, meghalt 1547-ben) és Kat. Tomas (sz. Majorkában 1533-ban, mh. 1574-ben). L. Knust i. m. 1. l.

taló dicséreteket, melyek Katalinnak inkább a kedélyére, mint az értelmére hatnak. A Conversióval befejezi szerepét, s többet nem hallunk róla.

A *császárné* alakjának szereplése is csak arra való, hogy a Katalin álláspontját igazolja. Először szánalomból érdeklődik Katalin iránt, majd ennek meggyőző szavai folytán kereszténnyé lesz, császári férjével szembehelyezkedik, s meggyőződéseért kész a vértanúhalálra, melyre saját férje ítéli őt.

Porphyrius lovag az alattvalói hűség és szolgálatkészség példa-kepe. Úrnőjének kívánságát habozás nélkül teljesíti, s vele együtt ő is megtér, sőt még kétszáz lovagot is áttérít. Lovagias jelleme, de némi tekintetben már keresztényi mivolta nyilatkozik meg abban, hogy a kivégzett császárné holttestét eltemeti, amiért ő is vértanúhalált szenved.

Maxentius császár képviseli az ellenpártot. Történetileg be van bizonyítva, hogy ilyen nevű császár nem tartózkodott Alexandriában, annál kevésbbé üldözte a keresztényeket, tehát ő alatta nem történhetett meg Katalin vértanúsága. A császár igazi neve Maximinus. Már a legenda kezdő soraiban kegyetlen, gonosz embernek ismerjük meg, de a pár sornyi bevezetés után csak a Passióban szerepel, ha nem vesszük tekintetbe azt a néhány sort, amikor követeket küld Katalin megkérése végett. A Passio fejezetében mindvégig rettenetesen indulatos, halomra öleti a keresztényeket, végül saját nejét és leghűbb tanácsadóját, Porphyriust. Ekkor azonban elérzékenyül, s már nem harag, hanem panasz alakjában fejezi ki a veszteség fölötti fájdalmát, hogy Katalin a legjobb embereitől fosztotta meg őt. Katalin halálával véget ér az ő szereplése is.

Ezek a legfontosabb tudnivalók a főszemélyekre nézve.

X.

A legenda eszthetikai értékének megállapítására nézve alapúl Jedlička, Jireček, Sembera véleményeit vesszük, akik a legendát ilyen szempontból is tanulmányozták.¹

Ezt a legendát az ó-cseh irodalom legbecsesebb emlékének tartják egyrészt költői értéke, másrészt folyékony verselése, tiszta

¹ Prof. Dr. Boh. Jedlička, Adalékok a stokholmi Szent Katalin legenda kritikájához és magyarázatához. (Sitzungsberichte der königl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften in Prag. 1873. 84—99. II.)

és erőteljes rímelése, továbbá nyelvezetének régisége és szókincse miatt.

Költői értéket kölcsönöz neki első sorban a kerek szerkezet, a biztos koncepció, mellyel indokolni igyekszik a cselekvény minden egyes mozzanatát. Szereplő személyeit lélektanilag is igyekszik jellemezni, természetes, hogy a maga sajátos szempontjából, elsősorban és mindennek felett a vallási motívumot teszi az előtérbe. Öntudatos, költői alkotás, olyan szerző műve, aki a világi irodalomban is jártas lehetett, mert pl. Krisztust Tristannal, Katalint Izoldával hasonlítja össze, illetve ezek tulajdonságait ruházza rájuk.

Versformája a nyolcszótagos hangsúlyos verssorok páros rímekkel:

Když za dávných časův v Hříše
jeden cesař pohan bieše,
ten vládněše všemi králi,
což jich bylo bliž i vz-dáli . . .

Nyelvezete könnyed, kifejező, színes, de sok helyen nagyon terjengős. Némely monolog és párbeszéd, főleg Katalin részéről, lélektanilag lehetetlen a mértéktelen terjedelem miatt. Ezek helyenkint csak szónoki művészkedések, stilusgyakorlatok, henye ékes-ségek, pl. a részek pusztá felsorolásai, ellentétbe állításai Gorgias és Isocrates mintájára, s több helyen, így a 283—297., 1843—1854. sorokban természetellenesek és mesterkéltek.

Jireček a verses legendákat három csoportba osztja be, s a stokholmit a második, a későbbi iskola csoportjába sorozza, amelyben „a költészet technikai oldala már hanyatlást mutat.”

Jóllehet ezzel a beosztással ez a legenda egy fokkal alacsonyabb csoportba jutott, azért elegendő esztetikai szépséget nyújt s eddigelé ellenmondás nélkül ismerték el metrikai és kifejezésbeli szépségeit.

XI.

A legenda forrásait illetőleg nincs módunkban azokat megállapítani. A legenda tárgyalásában hivatkoztunk egyes latin feldolgozásokra, de ezek csak szemelvények voltak, s nem a rendszeres kutatás és összehasonlítás eredményei. Lehet, hogy a cseh kutatók már megállapították a forrásokat, de a kezünkben lévő

magyarázatokban még nem sok van kiderítve. Az idézett folyóiratban Jedlička adatai alapján a következőket találjuk:

Nincs még kimutatva, hogy a legenda szerzője a Szent Katalinról szóló vallásos mondákat maga szedte-e versbe vagy pedig valami külföldi legendát fordított le, s ezt is szóról-szóra vagy szabadon. Még kevésbé tudjuk, hogy akármelyik esetben honnan szerezte az anyagot.

Sembera azt véli, hogy ez a legenda Jacobus de Voragine műve, a *Legenda aurea* nyomán keletkezett. Tényleg nem lehet elvitatni a két legenda közeli rokonságát.

Mégis Sembera adatait a következő módon kell kiegészíteni:

1. Mindenekelőtt a cseh legenda csak az 1120. verstől kezdve, tehát az egésznek az utóbbi kétharmad része egyezik Voraginei Jakab legendájával, azaz onnan, amint Maxentius elrendeli, hogy az egész pogányság menjen Alexandriába az ő bálványainak áldozni. Ugyanis csak ennél a parancsnál kezdődik Voraginei Jakab legendája. Katalin ifjúságának, vőlegényeinek, megtérésének (1—1119. vers) története más források nyomán van fölépítve.

2. Jacobus de Voragine legendájának legnagyobb része hűen van lefordítva cseh nyelvre a *Pašionále*-ban; azonkívül a cseh prózai legenda is leírja Katalin ifjúságát és megtérését, s a vázlata és némely sajátosságai megegyeznek a stockholmi legenda első harmadával. Ebből a két körülményből s végül azért is, hogy némely fogalmak és gondolatok mind a két legendában ugyanazon szavakkal vannak kifejezve, Semberával szemben azt állítja Jedlička, hogy a stockholmi legenda szerzője inkább igazodott a cseh prózai legenda, mint Jacobus a Voragine után. Ezzel fölöslegessé válik Erben föltevése, hogy a *Pašionale*-ban levő prózai legenda csak rövid kivonata a stockholminak; mert ennek a föltevésnek ellene mond az a körülmény, hogy a részletesebb kidolgozás mindig valami mondából indul ki, melyhez hozzájárul a képzelőtehetség alkotó és szervező ereje, mely aztán a legendát gyarapítja, kiegészíti és szépíti. Ezért tarthatjuk inkább a stockholmi legendát vagyis a teljesebb kidolgozást későbbi keletűnek, mint a prózait.

3. A stockholmi legendával érintkezik tartalom és szerkezet tekintetében még két külföldi legenda: a) a középfelnémet rimes legenda a XIII. századból, amely a *Passional*-ban¹ van lenyomtatva;

¹ Das *Passional*. Eine Legendensammlung des 13. Jahrhunderts von Fr. Köpke. 1852.

b) ugyancsak Katalin életének a leírása Suriusnak, *De probatis sanc-torum vitis*, 1618. c. művében — aki bevallja, hogy Szent Katalinra nézve egészen felhasználta Simeon Metaphrastes X. századbeli művét. De mindezen feldolgozások csak a két utóbbi harmadát tartal-mazzák a stokholmi legendának.

4. Hogy az első harmad mely minta és mely források után készült, még nincs kikutatva. Stadler és Heim, *Vollständiges Hei-ligenlexicon*, 1858. c. munka megemlíti Katalin házasságát és meg-térését, de forrását csak e szavakkal jelzi: *Eine alte Sage erzählt*; de hogy honnan vette ezt a mondát, azt nem jelzi.

(Úgy látszik, hogy 1873-ban a csehek még nem ismerték a Katalin-legenda kéziratait.)

Egyébiránt maga a szerző csak két helyen hivatkozik a for-rásaira, de akkor se nevezi meg őket, hanem csak általánosság-ban említi :

7. sor. tak nám písmo pravi

(így meséli nekünk az írás),

117. sor. jakž slýchám při starších kmetech

(amint a legidősebb aggastyánoktól hallom),

Annyi bizonyos, hogy latin eredeti után készült, de a szerző több-kevesebb szabadsággal járt el az egyes részek kiszínezésében.

XII.

A legenda korára és szerzőjére vonatkozólag nincsenek biztos megállapodások. Az 1860. évi szövegkiadás II. előszavában Erben foglalkozik e kérdésekkel, de határozott megállapodásra nem tud jutni.

Régisége mellett bizonyít már az is, hogy a stokholmi kéz-irat a XIV. századból való, míg a nyelvezete, továbbá az a körülmény, hogy csak a *Conversiót* és a *Pássiót* tartalmazza, jogossá teszi azt a föltevést, hogy a XIII. századból való; azonban e század második felénél nem régibb, sőt legvalószínűbb, hogy a XIII. sz. végéről való.

Szerzője művelt pap lehetett és pedig szerzetes. Műveltségét bizonyítja, hogy a világi költészetben is jártas volt, mert ismerte pl. a *Tristan és Izolda* regéjét, továbbá az a körülmény, hogy a királyi udvarban élt, ahonnan hamis vádak alapján eltávolították, mint *Costust* *Maxentius* udvarából, mert maga mondja

47. sor. jakož i dnes lidem škodie . . .

(amint jelenleg is ártanak az emberek).

Szerzetesi volta mellett bizonyít Katalin imádsága közvetlenül a kivégzés előtt, amelyben áldást kér az Istentől minden igaz keresztényre, áldást kér különösen azokra, akik bárminémű szorongattatásukban az ő nevét hívják segítségül, s külön említi meg az ő életének és szenvedésének a leírót, akiknek házáat és a benne lakókat mentse meg a villámcsapástól és a hirtelen haláltól, mely utóbbi egy keresztény emberre sem, de különösen egy szerzetesre nézve nem kívánatos, azért is vették be még a litániába is, hogy a hirtelen és előre nem látott haláltól mentsen meg minket az Isten.

Papi volta mellett bizonyít még az ő erudíciója, mely az egész legendán végigvonúl. Jártassága a theológiában kitűnik a disputából, melynek elbeszélésében azonban azt mondja magáról:

2122. sor. és még sok egyebet mondott

(t. i. Katalin), amit *én* nem is tudok előadni.

Subjektív érzelmének csak egy helyen ad nyílt kifejezést, amikor a kínozókerek láttára Katalin nem ijed meg, hanem egész nyugodtan kér egy kis halasztást, hogy imádságát elvégezhesse (2819. s. kv. sorok).

XIII.

Ebben a fejezetben szándékozunk kimutatni a cseh legenda viszonyát a magyarhoz, ámbár a cseh legenda részletezésénél néhány helyen utaltunk már erre a körülményre is.

Természetes, hogy közvetlen hatásról nem is lehet szó, mert nem valószínű, hogy a magyar legenda szerzője tudott volna csehül, ámbár teljes határozottsággal ez sem állítható, mert a XV. században nagyon is élénk volt az összeköttetés hazánk és Csehország között. Zsigmond királyunk zúdította ránk a husszitákat, akik előzőnlőtték hazánkat, különösen a Vág völgyét, majd Mátyás király cseh háborúi és a híres fekete sereg, melynek tulajdonképeni magvát cseh zsoldosok képezték, nagyon is megismertették a cseheket. II. Ulászló és fia udvara tele volt csehekkel, divatosná lett a cseh nyelv, valószínű, hogy érdeklődést keltett a cseh irodalom is. Végül az az összeköttetés, mely a szerzetes rendek hazai és külföldi házai között a középkorban különösen nagy volt; éppen-séggel nem zárja ki, hogy a nevezetesebb irodalmi művekre egy-

más figyelmét föl ne hívják, főleg ha e művek esetleg a rend tagjaitól származnak.

Mindez azonban csak találgatás, mert semmi pozitívumra sem támaszkodik.

Itten csak arról lehet szó, hogy minő közös felfogást láthatunk az egyes részletekre vonatkozólag, mennyiben használták fel e legenda közkincsét, mennyiben egyezik a két legenda dispoziciója, főleg a legenda legfontosabb részében, a Passióban.

Lássuk tehát sorba a szempontokat!

Tudjuk, hogy a Katalin-legendát magyar nyelven három középkori nyelvemlékünk őrizte meg: az Érdy kódex,¹ a Debreceni kódex² és az Érsekújvári kódex.³ A két első prózai, a harmadik verses.

A prózai legendák viszonyát Temesvári Pelbárt prédikációihoz már csaknem teljesen kimutatták Szidády Áron és Horváth Cyrill dr., azonban a verses feldolgozás kérdése még mindig nincs teljesen eldöntve. Első sorban a legenda szerzőjét fedi nagyon sűrű homály, azután a legenda forrásai, főleg a Passio fejezete nincs még egészen tisztázva.

A magyar verses legenda Prologusa és Nativitása nem képezheti fejtegetésünk tárgyát, mert ez teljességgel hiányzik a cseh legendából. Legfeljebb némely adatra vonatkozó felfogás különböző voltára mutathatunk rá. Így Costus jellemére nézve a

Magyar leg. 50—60.

Jóságosnak nem mondhatom,
Demint ötet jámbornak mon-

[dom:

„Mert, mint szent Ágoston

[mongya:

Bölcs ember minden jól láttya:

Nincsen jószág isten nélkül,

És az ő ismereti nélkül.

Ő kediglen pogán vala,

És istent nem ismeri vala.

Földön vala bódogsága,

Mert nagy vala nyugodalma.

A cseh leg. 19—111.

Minden megszorítás nélkül
dicső, bölcs, jóindulatú, igaz-
ságos, hű, sőt jámbor király-
nak nevezi Costust.

¹ A kódex 656—675. lapján. Nyelvemléktár V. 505—530. 1.

² A kódex 491—557. lapján. Nyelvemléktár XI. 234—256. 1.

³ A kódex 447—520. lapján. Nyelvemléktár X. 150—274. 1.

Katalin szülei közül az atya úgy a magyarban, mint a csehben még a *Conversio* előtt hal meg; míg az anya a magyarban kevés-
sel *Costus* után, de a csehben már a *Conversio* után hal meg¹, a
nélkül, hogy bárminemű befolyása lett volna leánya megtérítésére.

Míg a magyar legendában *Costus* végrendeletileg megszabja
Katalinnak, hogy minő föltételek mellett menjen férjhez, addig a
cseh erről egyáltalában nem tesz említést, ami a XIII. századbeli
változatok jellemvonása.

Az a részlet, hogy Katalint a császár fia számára megkérlik,
az esküvő előkészületei, Katalin lemondása, teljességgel hiányzik
a magyar legendában.

A *Conversio* fejezete már több érintkező pontot mutat, ámbár
itt is vannak eltérések, amelyek azt bizonyítják, hogy a legenda
szerzői más és más, de mindenesetre több forrást használtak.

Ilyen eltérés első sorban a remete fölkeresése:

Magy. leg. 693—754.

Katalin seregével és kísé-
retével eltéved egy erdőben,
ami „nem lőn ő vétkétől, ha-
nem isteni szörzéstől“, mert,
amint látja, hogy nem ta-
lálja az utat, atyja tanácsára
gondolva a nagy istent kezdi
kérni, hogy őt ne hagyja búj-
dosni. Másnap rátalált a re-
mete kunyhójára, s észreveszi,
hogy ez az ember vele egy
istent imád.

Cseh leg. 398—440.

Katalin visszaemlékezik egy
remetére, akinek tanácsaiban
neki már sok öröme volt. Ő
hozzá fordul tehát a férjhez-
menetel ügyében is. A remete,
aki egy sziklaüregben lakott
Alex. mellett, alázattal fogadja
őt, még elibe is megy. —
Katalint anyja is elkíséri, de
azután a remetével magukra
hagyja őket.

A férjhezmenetel kérdésére nézve a következőket találjuk a
két legendában:

Magy. leg. 879—908.

A remete kérdésére, hogy
miért nem megy férjhez, aki
az országot jobban tudná

Cseh leg. 441—473.

A remete kezdetben az
igazi házasesetre oktatja K-t,
majd kijelenti, hogy olyan

¹ De úgy látszik, hogy jó sokára, mert maga mondja a 333. sorban:
... Özvegységet sok év óta viselem.

igazgatni, azt válaszolja K., hogy atyja föltételeinek megfelelő férfit még nem talált eddigelé.

férfiút, aminőt K. kíván, sehol se tud.

A következő rész, mely az égi vőlegényre irányítja Katalin figyelmét, már sokkal kevesebb eltérést mutat, sőt mondhatni, hogy csaknem teljesen megegyező, de a cseh legenda sokkal részletesebb, színezőbb, míg a magyar aszketikusabb:

Magy. leg. 909—1049.

A remete azt mondja K.-nak, hogy van egy császárnak egy egyetlen fia, aki hozzá ille nék. K. azon megjegyzésére, hogy ő a szüzességét örökre meg akarja tartani, elmélkedni kezd a remete, hogy K.-t az Isten talán kiválasztotta, s ezért kijelenti neki, hogy ez a király az ő jegyesét örök örök szüzességben tartja, mert az ő anyja is szűz. Katalin örömmel hallja mindezt s ezután adja át neki a remete a Mária-képet.

Cseh. leg. 474—670.

A remete folytonos magasztalásokkal szól az ismeretlen királyfiról, akit K. csak akkor láthat meg, ha mindenben engedelmeskedik neki. Mikor ezt K. megigéri, előveszi a képet, átadja neki, hazaküldi.

A víziók lényegileg teljesen egyeznek azzal a különbséggel, hogy a magyar legenda sokkal rövidebben mondja el őket, mint a cseh. Az első vízió a magyarban az 1050. sortól az 1117., a csehben a 678-tól a 855. sorig, a második vízió a magyarban az 1330. sortól az 1375., a csehben a 946.-tól az 1092. sorig terjed. Mind a kettőben megvan minden mozzanat, ami a legenda változataiban található. A magyar legendában a gyűrűt Katalin ujjára húzza, míg a csehben a tenyerébe teszi. Ez a különbség több változatban is megvan.

A két vízió között van Katalin tulajdonképeni megtérése és megkeresztelése, melynek előadása a magyarban terjedelmesebb, mint a csehben.

Magy. leg. 1128—1320.

Az egész részlet párbeszédes, melyben a remete kifejti a megváltás szükségességét és a keresztény hit főbb pontjait.

Cseh leg. 856—945.

Csak egy pár szóval jelzi, hogy a remete az Isten fiának születéséről, kinszenvedéséről, feltámadásáról, menybemene-teléről s az egész ker. vallásról beszélt Katalinnak.

A keresztelés után a cseh legendában a remetének könnyel telnek meg a szemei, hogy Istennek tetsző módon terjesztette az Istennek és az ő anyjának a dicsőségét.

Feltűnő különbség van a két legenda következő részében.

Magy. leg. 1378—1435.

K. a második vízió után ismét fölkeresi a remetét, aki nagy örömmel üdvözli őt, s egyúttal megjövendöli közeli vértanú halálát; kioktatja a hitben és egy evangéliumos könyvet ad neki, hogy azt olvassa és tanulja; azután megáldja és elbocsátja. — K. szolgálai dúlnak-fúlnak és a barátira zúgolódnak, de ő felvilágosítja őket arról, hogy az atyja országánál is nagyobb kinccsel ajándékozta meg őt a barát. — (Azután hazatér, s mint jó keresztény él és szolgálait is mind megtéríti.)

Cseh leg. 1100—1119.

A második vízió után már nem találkozik a remetével, hanem otthon maradva s a világtól elfordúlva csak az Istennek él. — Ekkor hal meg az anyja, akinek halála után mind nagyobb buzgósággal kezdi híveit a keresztény vallásra térítgetni.

Egybevetvén illetéknépen a két legenda Conversióját, kimondhatjuk, hogy mind a kettőnek a szerzője, ha nem is ugyanazon, de legalább is egymáshoz nagyon közel álló forrásból dolgozott. Természetes, hogy a kidolgozás folyamán mindegyik belevitte saját egyéniségét, felfogását, alakító, előadó, verselő képességét.

A forrásokot esetről-esetre megnevezni nincs módunkban, de nem is képezi feladatunkat, mert ennek kimutatása megtalálható Katona Lajos idézett munkájában, amennyire már őneki is lehetséges volt. Egyébiránt némely forrásra rámutattunk a cseh legenda elemzése közben.

Sokkal fontosabb a *Passio* fejezetének a kérdése, nemcsak azért, mert mind a két legendának a legnagyobb részét foglalja le,

hanem azért is, mert ez a magva a legendának, ez a legrégibb eleme, melyhez a többi csak későbbben járult.

A Passio fejezete a magyarban az 1486., a csehben az 1120. sornál kezdődik.

Míg a cseh legenda azonnal hozzáfog az elbeszéléshez, addig a magyarban prologus előzi meg, melyben a szerző előre jelzi Katalin vértanúságát, mint az antik drámákban szokás. A cseh legenda sehol sem jelzi azt előre, tehát ebben a tekintetben sokkal modernebb, mert még az érdeklődés fokozására is tekintettel van.

A következőkben párhuzamosan közöljük a két legenda dispozióját, nagyobb nyomatékkal emelvén ki a nevezetesebb eltéréseket. A baloldali hasáb mindig a magyar, a jobboldali pedig a cseh legenda szövegére vonatkozik.

M. leg. 1486—1568.

Maxentius Alexandriába érkezik. Elrendeli az áldozatot. A praeco hirdeti ki a parancsot. Az emberek engedelmeskednek.

M. leg. 1569—1616.

Hosszabb párbeszéd K. és a kiküldött szolgál között. K. egyedül járul a császár elé; útközben látja az áldozatokat.

Cs. leg. 1120—1157.

Max. feleségével és fiával érkezik Alexandriába. Maga hirdeti ki, hogy ítélkezni fog Krisztus hívei fölött, mert őt Rufan és Apollo segítették nagy diadalokra. Sokan áldoznak a bálványoknak, de a keresztényeket nagy fájdalom fogja el e miatt. (Hiányzik a praeco beszéde.)

Cs. leg. 1158—1213.

Egy keresztény lovagot küld K. Az áldozatot bővebben írja le. A lovag jelentése után, mely csak tartalmilag van meg, előbb imádkozik, majd felékesített szüzeivel elindul a templom felé. Ismét az áldozatok részletes leírása. K. az elinduláskor nem vet magára keresztet. (Nagyon kiszínezve a Leg. aurea nyomán.)

A magyar legenda 1617—1987. és a cseh legenda 1214—1460. sorai egészen más elrendezést mutatnak:

M. leg. 1617—1987.

K. hosszasan fejtegeti, hogy azért nem üdvözli M.-t, mert a bálványoknak áldozik, holott ezzel az igaz Istennek tartoznék. M. a római vallás igazságát védi. K. szerint a rómaiak kevélységök miatt nem hisznek az igaz Istenben, hanem mindenféle teremtetty lényekre ruházzák az Isten nevét, holott csak egy Isten van: Jézus Krisztus. A császár elismeri K. bölcsességét, de a vitát nem folytatja, mert előbb az áldozatot akarja bevégezni és K.-t elvezeteti.

M. megparancsolja az ő nótáriusának, hogy hívja meg az ő nevében a birodalom bölcseit Alexandriába, majd az áldozat befejezése után palotájába megy s szolgálai előtt dicséri K. bölcsességét, de kifogásolja tévhitét s nagy kínokat ígér, ha a leány meg nem tér.

M. ismét elővezetetti K.-t és kiléte felől tudakozódik. K. elmondja származását, tanulmányait, melyek nem nyújtottak vigasztalást, amíg Krisztus tanítását meg nem ismerte, aki a bűnös emberiséget halálával megváltotta. Kineveti a tehetetlen pogány

Cseh leg. 1214—1460.

K. a templomba lépve, rögtön megtámadja M.-t, s ördögöknek nevezi az ő isteneit, majd felszólítja, hogy az igaz Istennek áldozzék. M. nem vitázik vele, mert előbb az áldozatot akarja befejezni, de K. ismét az igaz Isten tiszteletét emlegeti. Az áldozat befejezése után elhagyják a templomot, s a templom előtt megkérdi K.-tól, hogy kicsoda ő. Mikor M. megtudja, hogy ő Katalin, Costus leánya, kéri, hogy legyen fia feleségévé. K. erre kijelenti, hogy neki már van jegyese. Most M. felszólítja, hogy mondja meg, ki az ő jegyese, ki az ő istene. K. erre elmondja, hogy az ő istene öröktől fogva van és örökké lesz, aki egy tiszta szűz anyától született, az első emberpár bűnét magára vette, kínhalálával az emberiséget megváltotta, föltámadott, felemelkedett a menyekbe s ott uralkodik mindörökké. A császár nem tudja megérteni Kr. istenségét, emberségét és örökkévalóságát, azért K. hitét tévedésnek nevezi. K. erre az Isten végtelen hatalmára hivatkozik, akinek alko-

isteneket. K. a császár haragos szavaira kijelenti, hogy mindent be tud bizonyítani, de a cs. nem hallgatja meg, hanem tömlöcbe vetteti.

tása az egész világ, de amelyet véges eszünkkel mi sohase leszünk képesek felfogni; a pogány isteneket ismételten ördögöknek nevezi,¹ akik az ő híveiket a pokolba viszik. Erre Max. féktelen dühében őrizet alá téteti K.-t, s étkezni megy.

Étkezés után összehívja tanácsosait, hogy mitévő legyen, s nagy elismeréssel szól K. bölcsességéről. A tanács ajánlja neki, hogy hívja meg a mestereket, akik majd meggyőzik K.-t hitének tévességéről. M. megfogadja tanácsukat, s ötven mestert hív meg udvarába.

Ime a szerkezeti eltérések, bár a lényeg sok helyen azonos. El kell ismernünk a cseh szerző alakító ügyességét, mert ezt a sorrendet természetesebbnek találjuk, mint a magyarét, valamint azt is, hogy az 50 mester meghívását a tanács javasolja neki, aki fékevesztett dühében már gondolkodni se tudott.

A doktorok megérkezése, a császár és a doktorok közti társalgás nagyon kevés eltérést mutat.

M. 1988—2079.

A császár örömmel fogadja őket. A doktorok megkérdik feladatukat. A cs. előadja. A doktorok méltatlankodnak és a császárt pirongatják. A cs. mentegetődzik s jutalmat ígér nekik. Előhívattják a leányt.

Cs. 1460—1546.

A mesterek már útközben vitatkoznak feladatukról. A többi, mint a magyarban; csak hogy ezek nem tesznek szemrehányást a császárnak. (A cs. azt mondja, hogy száz évvel megnyújtják az életét, ha K.-t legyőzik.)

¹ Úgy látszik, hogy a pogányok isteneit a XCVI. zsoltár alapján nevezi ördögöknek: Quoniam omnes dii gentium daemonia: Dominus autem caelos fecit.

M. 2080—2105.

K. és az angyal jelenete nagyon rövid. Itt az angyal adja tudtára K.-nak a disputát. (Az angyalnak nincs neve.)

Cs. 1547—1621.

K.-t azok a követek értesítik, hogy másnap vitatkozni fog, akik a bölcseket hallották. K. előbb szép imában fohászkodik az Istenhez, hogy ellenfeleit legyőzhesse, s csak azután jelenik meg *Mihály* angyal, aki értesíti, hogy kívánsága teljesülni fog.

A disputa előkészületeiben találunk némi eltérést.

M. 2106—2230.

K.-t a császár elővezeteti. A doktorok kinevetik, de nem kezdik a vitát. — K. felszólítja a császárt, hogy az ő győzelme esetén jutalmazza azzal, hogy a ker. hitre tér. A cs. indulatosan elhallgatja. A praeco a népet figyelemre inti.

Ezután nagy a csend, a cs. már bosszankodni kezd, mire K. megtámadja a doktorokat, hogy miért nem kezdik a vitát. A legidősebb doktor ellenkező értelemben szól, mire K. letérdel, imádkozik és elkezdi a vitát.

Cs. 1622—1689.

A császár a trónusán ül, körülötte az udvar és a bölcsek. — K. keresztvetéssel lép elibök. — A bölcsek meglepődnek K. szépségétől, s egy szót sem tudnak szólni. K. megtámadja őket hallgatásukért és hízélgéssel vádolja. — A legbüszkébb mester ellenkezőleg azt állítja, hogy neki kell a vitát megkezdeni, aki miatt ők ide fáradtak.

K. erre tüstént megkezdi a disputát.

A tulajdonképeni disputa a magyar legenda 2231—2769., a cseh legenda 1690—2117. sorait foglalja le s dispozióójuk a következő:

A magyar legendái:

Katalin megvallja, hogy minden tudománya Krisztustól van, aki az emberiséget megváltotta s akinek a nevében fogja őket meggyőzni.

Erre az egyik doktor csüfölgőve kezd beszélni Krisztusról s erősen fogadkozik, hogy csúffá teszi K.-t.

(Most a disputa a következő részletekre oszlik:)

1. Krisztus, az Atyaisten fia, teremtette a világot. *D*: Aristoteles szerint öröktől fogva van. *K*: Vergilius szerint az úristen teremtette a mennyet, földet és az embert.

2. Az Isten emberré lett és üdvösséget szerzett. *D*: Az lehetlenség, hogy két ellenkező természet legyen együtt. *K*: Istennek minden lehetséges; ezt a pogányok is bizonyítják. *D*: Nem Krisztusra vonatkoznak e megjegyzések. *K*: Sybilla, Virgilius erről a Krisztusról jövendöltek.

3. Mária szűzen szülte a fiát. *D*: A természet elleni jelenség volna. *K*: Az Isten a természet fölött áll.

4. Krisztusban isteni és emberi természet van, tehát mint ember teremtetett lény. Mivel meghalt, nem lehet Isten.

K: Mint ember teremtetett lény s azért meg is halt, de mint Isten örökké él.

(Itt a doktor látván, hogy nehezen boldogúl, letérdepel, s isteneihez fordul, hogy segítsék őt.)

5. Krisztus jámbor halászokat választott tanítványokul, hogy könnyebben megcsalhassa őket.

K: A szent tudományt egy nap alatt megtanúlták és sok embernek használtak. *D*: Bölcs tanítványok még többet használtak volna. *K*: Ellenkezőleg, ezeket könnyebben vádolhatták volna csalársággal, mint a jámbor halászokat.

6. Ha Krisztus isten, nincs szüksége arra, hogy a megváltásért emberré legyen.

K: A megváltást csak isten hajthatta végre, de mivel emberért tette, emberré kellett lennie.

7. Krisztust a zsidók megkínózták és megölték, tehát nem isten.

K: Ez az Isten akaratával történt, s ennek az eredménye a megváltás.

8. Krisztus meghalt, tehát csak volt.

K: Harmadnapra feltámadott.

9. Ha Krisztus isten, akkor nem halhatott meg; ha ember, nem támadhatott fel.

K: Csak az ember halt meg benne, az istenség épen maradt. A doktor erre elhallgatott s társaitól várt segítséget, mire Ka-

talán ismét a Sibyllára és Platóra hivatkozva a ker. vallás igazságát bizonyítja s a doktorokat megtérésre buzdítja.

A cseh legenda dispoziója.

1. Katalin kijelenti, hogy amíg pogány volt, sok öröme telt a filozófiai tudományokban, de mióta a Krisztus tanítását ismeri, belátta, hogy a világi tudomány mind meddő és vigasztalan, s csak egy igazság van, Jézus Krisztus, aki szűz anyától születve megváltotta az embert az ördögtől. Ezt imádja ő, ezt dicsőíti lelke teljes erejével.

2. A mester azt az ellenvetést hozza fel, ha Krisztus isten, mi szüksége volt arra, hogy mint ember jöjjön a földre s kínhalt szenvedjen, amikor mindennemű eszköz rendelkezésére állott. Katalin a Sibylla szavait hozza fel arra nézve, hogy mennyire várta a Megváltót az emberiség. Majd Dávid király, Jeremiás és Izaiás próféták szavait idézi, akik érezték, hogy bűnbe esett emberiséget csak isten válthatja meg, aki szűztől születik. El is jött, meg is váltott minket.

3. Hol van most a Megváltó? Kérdik a mesterek. — Katalin a föltámadás utáni bibliai történetet mondja el s kijelenti, hogy ismét meg fog jelenni az utolsó ítélet napján, amikor mindenki feltámad s tetteiért elveszi jutalmát vagy büntetését.

4. Mi szükség van az utolsó ítéletre? Nem volna elég, ha az embert mindjárt halála után véglegesen megítélnék? — Katalin azt feleli rá, hogy, mivel az ember testből és lélekből áll, s a földön igen gyakran uralkodik a lélek fölött a test, az az igazságos, hogy az ember testével és lelkével jelenjék meg az utolsó ítélet napján, hogy mind a kettő igazságos elbírálásban részesüljön.

Ezután Katalin a bálványok hiábavalóságát emlegetve felszólítja a mestereket, hogy térjenek Krisztushoz, járjanak az erény ösvényén, nehogy őket az isteni bölcsesség egykoron elítélje.

Íme a két legendának mily eltérő a dispoziója. Igaz, hogy lényegileg Krisztus istensége és embersége körül folyik a vita, azonban a magyarban sokkal tagoltabb s egyes ellenvetések és azok cáfolata újra meg újra előkerülnek; egyáltalában a magyar jóval drámaibb, de kevésbé rendszeres, mint a cseh vagy a Vulgata disputája, s még kevésbé, mint Pelbártnál, aki a III. Katalin prédikációjában e vitáról ezt mondja: *Sicut narratur in historiis quibusdam, quod quattuor erant conclusiones . . . Initium sermonis*

mei est de domino Jesu crucifixo . . . (1) de mundi creatione, (2) de dei veri unitate, (3) de personarum in deo trinitate, (4) de divina incarnatione et passione.¹

M. 2770—2841. Cs. 2118—2203. A doktorok elnémulása és megtérése, a császár haragos kitörése csaknem teljesen megegyezik.

A következő rész lényegileg szintén egyező, de a magyar sokkal részletezőbb.

M. 2842—2912.

A császár tűzre vetteti a doktorokat. Előbb megkínózzák, majd a tűz felé vezetik őket, miközben a legvénebb doktor arra kéri K.-t, hogy keresztelje meg őket. K. kijelenti, hogy a vérkeresztség pótolja a vízkeresztséget. Csudálatos módon hálnak meg, anélkül, hogy a tűz bármit is megsértett volna rajtuk.

M. 2913—2996.

Nagyon röviden vált K. és a császár egy-egy beszédet. A cs. aranyból akarja K. képét kifaragtatni, ha megtér. K. mindezt visszautasítja, mire megkínózzák. A végén a cs. egy beszédben kijelenti, hogy most eltávozik, de K.-t ez alatt erősen őrizték.

Cs. 2204—2233.

Nagyon röviden, csak elbeszélve tárgyalja az egész részt. A vér- és vízkeresztség epizódja teljesen hiányzik.

Cs. 2234—2431.

Igen részletesen mondja el a legenda a történeteket. A cs. ajánlata és eltávozása nincs meg benne. A megkínzás ostorozás alakjában történik. Leírja az ostorok szerkezetét, az ostorozás lefolyását, a sebeket, ezek színeit (fehér, fekete, sárga, zöld, kék, piros), melyek az ütések nyomán keletkeznek; itt hasonlítja össze K.-t és Krisztust Tristánnal és Izoldával. Végül a cs. abba a börtönbe viteti, ahova a halálra ítélteteket szokták zárni, egyúttal elrendeli, hogy se inni, se enni ne adjanak neki.

¹ Katona L. i. m. 44. 1.

M. 2997—3191.

A császárné értesülván K. vitájáról és kínzásáról, látni óhajtja K.-t s egy éjjel látomása támad, melyet elmond Porphyriusnak, az ő hű lovagjának. A látomásban mindazt megtudja, ami vele történni fog. Nagyon szeretné K.-t meglátogatni s vele beszélni. Porph. készséggel áll rendelkezésére Elmennek K.-hoz, aki megtéríti és megkereszteli őket.

M. 3192—3255.

A vitézek megtérése nincsen csupán jelezve, hanem saját szavaikkal is kifejezik erre való készségüket.

M. 3256—3284.

Krisztus megjelenése a tömlőcben, Katalinhoz intézett vigasztaló és bátorító szavai, Katalin hálaadó imája a cseh legendában nincs meg.

M. 3285—3417.

Maxentius visszatérve elővezetetti K.-t. Látja, hogy még szebb, s azért az öröket kínoztatni kezdi, de K. felvilágosítja, hogy őt Kr. angyalai táplálták. Végül K. és a cs. beszédei többszörösen tagolva, melyekben K. kijelenti, hogy hiteért szívesen fog meghalni. A cs. erre ismét kínoztatja.

M. 3418—3565.

A kínzókerék leírása és

Cs. 2432—2586.

A csehben nincs meg a császárné látomása, csak a kívánsága, szövetkezése Porphyriussal. A magyarban vének és angyalok veszik körül a tömlőcben, a csehben csak angyalok. Mind a kettőben megjövendöli K. a császárné és Porphyrius mártiromságát.

Cs. 2587—2631.

Porphyrius beszéde nagyon hosszú, a vitézek megtérése öt sorban van elmondva.

Cs. 2632—2746.

Nagyon egyező részlet, csak a párbeszéddek hosszabbak, nem oly tagozottak.

Cs. 2746—2918.

A csehben sokkal hossza-

megsemmisülése. 4000 pogány halála. A kínzókerék feltalálója Thursates.

dalmasabb. A kínzókerék kieszelője nincs megnevezve. Egyébíránt mindenben teljesen megegyezik. A végén van egy hasonlat: a három ifjú a tüzes kemencében és a khaldaeusok romlása.

M. 3566—3590.

A császár könyörgése a pogány istenekhez, hogy segítsék meg őt, nincs meg a cseh legendában.

M. 3591—3719.

A császárné megjelenése a cs. előtt, beszéde. Vele együtt „sok nép” is kijelenti a cs.-nak, hogy ők keresztények. A cs. mind kivégezteti őket a császárnéval együtt.

Cs. 2919—3039.

Igen csekély az eltérés; csak annyi, hogy a nép itt nem szerepel.

M. 3720—3854.

A cs. megtudja, hogy tilalma ellenére eltemették a császárnét. A szolgákat kínoztatja. Erre Porphyrius bevallja tettét és keresztény voltát. A cs. dühöngve, üvöltve katonáinak panaszkodik, akik szintén megvallják, hogy ők keresztények. Erre a császár könyörögni kezd Porphyriusnak, de hiába. Valamennyiüket kivégezteti.

Cs. 3040—3168.

Igy van a csehben is egészben véve. Azonban itt a cs. nem fordul a katonákhoz, hanem Porphyrius vallomása után összehívja a titkos tanácsot, s amikor ez is kereszténynek vallja magát, éktenül kezd dühöngeni s mindnyájokat kivégezteti. A kivégzettek helyébe szolgálait ülteti a tanácsosi székbe.

M. 3855—3923.

A cs. fél, hogy még többen áttérnek, azért előhivatja K.-t s még egyszer felszólítja, hogy legyen a felesége,

Cs. 3169—3251.

A cseh l. a császár vérszomját hozza fel indokul, s két hosszú beszédet tartalmaz. A szentencia nincs meg

mert különben életét veszti. K. hosszabb beszédben válaszol, s örömmel cseréli fel a földi életet a mennyeivel. Erre a cs. halálos szentenciát mond.

M. 3924—3952.

Útközben K. szent éneket zengedez. A nép követi, az asszonyok sírnak. K. arra figyelmezteti, hogy inkább sírjanak a magok és fiaik során, akik pogányságban fogtak meghalni s ezért a pokolra süllyedni.

M. 3953—4032.

A nyakvágótól egy kis halasztást kér, hogy elmondhassa imáját, melyben háláját fejezi ki az Isten iránt, hogy magához veszi, azután áldást és meghallgatást kér mindazok számára, akik az ő nevében az Istenhez fordulnak. — Erre égi szózat hallatszik, mely mindent megígér, üdvözli K.-t és magához hívja.

M. 4033—4042.

A kivégzés.

M. 4043—4057.

Vér helyett tej ömlik testéből. — Az angyalok a Sinai hegyre viszik.

beszéd alakjában, csak tartalmilag.

Cs. 3252—3307.

Itt K. nem énekel, hanem a nők arra kérik, hogy fogadja el a császár ajánlatát, mire K. inkább örömeinek ad kifejezést, hogy Krisztus magához veszi őt.

Cs. 3308—3431.

Igy van ez a csehben is, de kissé bővebben kiszíneztve. Itt K. még azokra is kér áldást, akik az ő élete és szenvedése történetét *megírják*.

Cs. 3432—3446.

Csaknem szóról-szóra egyezik.

Cs. 3447—3501.

Kissé bővebben, de egyezően. — Azonkívül elmondja a K. sírjából bugyogó olajforrás csodálatos erejét, ami a m.-ban nincs meg.

M. 4058—4073.

Epilogus. — K. lelke a mennybe szállott, hogy mi is odajuthassunk, imádkozunk K.-hoz. Egy latin hymnus paraphrasisa.

Vége vagyon, Ámen.

Cs. 3502—3519.

E helyett a kivégzés dátuma: dec. 27-ike, pénteken este 6 órakor. (Megfejtetlen, hogy miért van dec. 27-ike november 25-ike helyett.)

Explicit vita sancte Catharine.

Ime befejeztük a két legenda összehasonlítását, amely egyúttal megállapítja egymáshoz való viszonyukat is.

Közös forrásuk a Passióra nézve a Vulgata és Jacobus de Voragine Legenda aureája volt, azonban sajátos módon úgy a magyar, mint a cseh legendában sok epizód hiányzik vagy más-kép van meg, mint ezekben a forrásokban. Főleg a Katalin és az 50 bölc disputája mutat nagy eltérést a két legenda és ezek forrásai között. Ez a körülmény arra a föltevésre késztet minket, hogy mindegyiknek a forrását valami ismeretlen feldolgozásban tételezzük föl.

Ez még mindig nyílt kérdése e legenda történetének.

A Conversio fejezetére nézve Katona Lajos megállapította a magyar verses legenda forrásait többször idézett akadémiai értekezésében. A cseh legenda Conversiója lényegileg egyezik vele; főmozzanatai, sőt részletei is ugyanazok, csak a feldolgozás, a bőbeszédű kiszínezés s egyes kevésbé fontos részletek elhagyása alkotják az eltéréseket. Ennélfogva joggal vethetné föl valaki azt a föltevést, hogy így a cseh legendának is ugyanazon forrásai voltak a Conversio megírására, mint a magyarnak, s e források közül leginkább a Budapesti—Krakói kézirat (**BC**). Erre nézve ezt válaszolhatjuk. Igaz, hogy sok tekintetben egyezik a cseh feldolgozás ezzel a kézirattal, azonban ez a kézirat nem csak a Conversiót, hanem a Nativitást is tárgyalja. Hihetetlen tehát, hogy ha a cseh szerző ezt ismeri, föl ne dolgozza. Leginkább elfogadható föltevés, hogy úgy a **BC** kéziratnak, mint a cseh legendának valamely régebbi változat szolgált alapul, melyben még csak a Conversio fejezete volt kidolgozva. Ez a feldolgozás képezné tehát az összekötő kapcsot a magyar és cseh legenda Conversiója között, míg a Passio fejezetére nézve a Vulgata és a Legenda aurea.

XIV.

Ezekben foglaltuk össze mindazt, amit a Katalin-legenda általános történetére vonatkozólag alkalmasnak láttunk elmondani. A cseh legenda szövegére nézve nem lévén módunkban részletesebb adatokhoz hozzájutni, a legszorgosabb utánjárás dacára sem, csak ennyit nyújthatunk.

Minden esetre meg kell állapodnunk abban, hogy a cseh, de általában a szláv irodalom tanulmányozása, s azon hatások kimutatása, melyeket a magyar irodalomra gyakorolt, nagyon hálás és érdemes feladat volna. A huszita háborúk, a XVI. és XVII. század gyakori érintkezései Cseh- és Lengyelországgal föltétlenül meglátszanak irodalmunkon; ezenkívül a mi történelmünk és az említett két nemzet sorsa nagyon sok rokonvonást tüntetnek fel, amelynek nyomai bizonyára bőségesen megvannak irodalmaikban is.

Maga a Katalin-legenda is még nagyon sok tekintetben szorúl részletesebb és behatóbb kutatásra, mert, amint már említettük, a szerzetes rendek közti élénk összeköttetés majdnem kizárja, hogy az egyes rendi házak irodalmi működéséről ne vettek volna tudomást. Sok magyarországi szerzetesrendi ház még a XVIII. században is függő viszonyban volt az ausztriai házakkal szemben, mindennapos levelezésben állottak, egymásról föltétlenül értesültek.

Kétségen kívül álló dolog, hogy az ausztriai, csehországi, lengyelországi könyvtárak felkutatása irodalmunkra nézve nagyon hálás dolog volna, mert pl. csak a schlägeli szójegyzék is mily véletlen folytán lett ismeretessé.

Ez az érdeklődés mindinkább nagyobb arányokat kezd ölteni, s csak örvendetes jelenségnek minősíthetjük, ha az irodalomtörténet jeles kutatói figyelmüket ebbe az irányba is fordítják.

FORRÁSOK:

Alexandriai Szent Katalin legendája az Érsekújvári-kódexben.
RMKT. I. K.

Katalin-legenda a Debreceni-kódexben.

Katalin-legenda az Érdy-kódexben.

Temesváry Pelbárt élete s munkái. Budapest, 1880. Irta Szilády Á.

Katona Lajos, Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Budapest, 1903.

Horváth Cyrill, Temesvári Pelbárt és beszédei. Egyet. Phil. Közl. I. Pótkötet.

Horváth Cyrill, Temesvári Pelbárt és codexeink. Budapesti Szemle. 1891.

Horváth Cyrill, Pelbárt és a verses Katalin-legenda. Irod. tört. Közl. 1892.

Horváth Cyrill, Alexandriai Szent Katalin verses legendája. Egyet. Phil. Közl. 1907.

Život Svaté Kateřiny. Legenda. Rec. J. Pečírka. Praga. 1860.

Jarník, Dve verse starofrancouzke Legendy o Sv. Kateřine Alex. Praga. 1894.

Knust Hermann, Geschichte der Legenden der heil. Katharina von Alexandrien und der heil. Maria Aegyptiaca. Halle a S. 1890.

Herm. Varnhagen, Zur Geschichte der Legende der Katherina von Alexandria. Erlangen. 1891.

Jacobus de Voragine, Legenda aurea. Rec. Th. Graesse. Lipsiae. 1846.

Pomerium sermonum de Sanctis fratris Pelbarti de Temesvár. Hagenau. 1520.

Sitzungsberichte der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften in Prag. 1873.

Časopis Musea Království Českeho. 1887. Prag.

Archiv für slavische Philologie. Prag.

Dr. Josef Karásek, Slavische Literaturgeschichte. Leipzig. 1906.

Heinrich Gusztáv, A német irodalom története. Budapest. 1889.

